

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Institut mezioborových studií

Důchodová reforma ČR a problém sociálního státu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

JUDr. Miroslava Kejdová, CSc.

Vypracovala:

Kateřina Krejčí

Brno 2006

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Důchodová reforma ČR a problém sociálního státu“ zpracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury, který je v práci uveden.

.....

Kateřina Krejčí

Poděkování

Děkuji paní JUDr. Miroslavě Kejdové, CSc. za velmi užitečnou pomoc a rady, které mi poskytla při zpracovávání mé bakalářské práce.

Také bych chtěla poděkovat své rodině, příteli a kamarádům za morální podporu, pomoc a příjemné zázemí, které mi poskytli při zpracování mé bakalářské práce, a kterých si nesmírně vážím.

Velké Meziříčí, 23. dubna 2006

Kateřina Krejčí

ANOTACE

Svoji bakalářskou práci jsem psala na téma Důchodová reforma ČR a problém sociálního státu. Mým cílem bylo popsat a analyzovat situaci v sociálním státě, problémy, se kterými se sociální stát potýká, zabývat se systémem důchodového zabezpečení a reformou důchodu. Také jsem se snažila naznačit možnosti, které by vyřešily problémy spojené s důchodovým systémem a naznačit směr, kterým by se měla reforma důchodu ubírat. Ke splnění cíle, který jsem si předsevzala, jsem využila teoretické poznatky z odborné literatury a vlastní poznatky, které jsem v průběhu psaní bakalářské práce nasbírala.

SUMMARY

My degree project is entitled Reform of Retirement CR and Problem of Welfare State. My aim was to give a description and to analyse situation in welfare state, problems, that welfare state has, to be engaged in system of retirement securiting and reform of retirement. I also tried to indicate some possibilities, that would solve problems joint with the retirement system and would indicate the direction of future going of retirement. To the fulfilment of my aim that I gave to me I used theoretical information from vocational literature and my own information that I get on writing my degree project.

OBSAH

ÚVOD

1. Sociální stát

1.1. Co je to sociální stát

1.1.1. Typy sociálního státu

1.2. Česká republika jako sociální stát

1.3. (Ne)stabilita sociálního státu

1.4. Příčiny vzniku a vývoje sociálního státu

1.5. Krize a problémy sociálního státu

2. Východiska důchodové reformy

2.1. Sociální zabezpečení a důchodový systém

2.2. Základní principy důchodového systému

2.3. Důchodové systémy a financování

2.3.1. Základní možnosti financování systému důchodového zabezpečení

2.3.2. Typy penzijního plánu

2.3.3. Typy konstrukce důchodového systému

2.4. Stávající způsob financování důchodového systému v ČR

3. Historie vývoje důchodového pojištění v ČR

3.1. Vývoj důchodového pojištění před rokem 1989

3.2. Vývoj důchodového pojištění po roce 1989

4. Důchodová reforma a problémové oblasti současného důchodového systému

4.1. Potřeba důchodové reformy

4.2. Dosavadní reforma důchodového systému

4.3. Nedostatky současného systému a faktory ovlivňující důchodový systém

5. Návrhy na zlepšení stávajícího systému a výhled do budoucna

5.1. Realita a možnosti zlepšení

5.2. Návrh a analýza reformy

5.3. Návrhy nejsilnějších politických stran

5.3.1. Varianta ČSSD

5.3.2. Varianta ODS

5.4. Analýza návrhů politických stran

5.4.1. Analýza varianty ČSSD

5.4.2. Analýza varianty ODS

5.5. Vzájemné porovnání

Závěr

Resumé (CZ)

Literatura a prameny

Úvod

Bakalářskou práci na téma „Důchodová reforma ČR a problém sociálního státu“ jsem si vybrala sama a dobrovolně z nabízených variant, neboť mi připadala jako nejpřijatelnější z těch témat, která ještě zbyla. Připadalo mi, že o důchodové reformě v České republice musí být jistě mnoho literárních zdrojů, odborných článků i internetových odkazů a že napsat bakalářskou práci v minimálním rozsahu 40 stran nebude problém. Avšak při následném postupném zabývání se tímto tématem a vyhledáváním informací jsem začala dospívat k závěru, že toto téma jistě není nejspřávnější volbou. Ano, sice se o reformě důchodového systému mluví, ale pouze tak, že je potřeba. Je to aktuální téma nejen pro politiky, ale i pro obyčejné občany této země, zejména pro ty, jejichž věk se povážlivě přibližuje oné magické hranici pro odchod do důchodu. Každý se cítí nejistý a neví, co má očekávat. Je tomu tak proto, protože důchod se týká nás všech a nikdo nechce žít ve stáří odkázán na své děti či na dobročinní ostatních či dokonce snad zemřít v chudobě. Člověk je zvláštní tvor, který potřebuje ke svému životu (zejména s přibývajícím věkem) určité jistoty. Není se čemu divit, ono je docela dosti složité porozumět celému systému důchodového systému a sociálního zabezpečení a proniknout k tomu, co právě hledáte a co potřebujete. Většinou jsem při práci na své bakalářské práci měla dosti výrazný pocit, že mé dosavadní znalosti nemohou stačit na to, abych pochopila a mohla psát. Proto bych zde chtěla uvést slova R. Picbauera, která reflektují moje pocity: „Netajím se nikterak nedokonalostí své práce, zvláště pokud se týče dat všeobecně odvozených, ale na druhé straně, jsem přesvědčen, jednou začítí nutno.“

Ale i přesto všechno jsem se ze všech sil snažila ve své práci odhalit a rozkrýt všechny tajemné komnaty, které skrývá celý systém sociálního zabezpečení, jehož součástí je i důchodový systém, který je výchozím bodem pro reformu. Také jsem se snažila vystihnout a vysvětlit podstatu sociálního státu, který má pomáhat svým občanům a rozkrýt problémy, s nimiž se současný sociální stát potýká. Jelikož se téma mé bakalářské práce v podstatě skládá ze dvou částí – důchodová reforma ČR a problémy sociálního státu, tak jsem se snažila, aby má práce byla propojená. Proto začínám popisem sociálního státu a popisem a analýzou problémů, mezi kterými je nejpálčivějším problémem právě stárnutí populace a s tím spojen i problém v důchodovém systému. Doufám tedy, že se mi podařilo zhostit se tématu mé bakalářské práce s dostatečnou důsledností a odkrýt všechny oblasti a vztahy, které důchodová reforma ČR a problém sociálního státu skrývají.

1. Sociální stát

1.1. Co je to sociální stát

Má bakalářská práce se má zabývat sociálním státem, jeho problémy a důchodovou reformou v České republice. Jako nejlogičtější shledávám začít právě sociálním státem, jenž je východiskem pro to, abych na něho mohla v dalších kapitolách navázat jak jeho problémy, tak důchodovou reformou v České republice. Nejprve budu mluvit o sociálním státu v obecné rovině a pak se zaměřím na sociální stát jako na Českou republiku.

Pro začátek by měl být ujasněn všeobecně známý a používaný název sociální stát. Většina laiků si pod tímto označením představí stát, který dává peníze všem, ale hlavně těm nejchudším, jak se také někdy říká – sociálně potřebným. Avšak vymezit a definovat pojem sociální stát je velmi obtížné, protože fenomén sociálního státu existuje v mnoha modifikacích, v rozdílných ekonomických, politických a sociálních podmínkách a různých národních státech.

Sociální stát (někdy také pojmenovávaný jako - stát veřejných sociálních služeb; welfare state) je „stát, který prostřednictvím své administrativy poskytuje v mezích daných sociálním zákonodárstvím materiální příspěvky těm svým občanům, kteří nejsou schopni sami se o sebe postarat (nezaměstnaní, nemocní, staří, hendikepovaní apod.), a to v oblasti regulace osobních a rodinných příjmů, péče o zdraví, bydlení, vzdělávání, pracovního výcviku nebo sociálních služeb.“¹

Lze také vyjádřit podstatu a definici sociálního státu pomocí jiné definice a to pomocí výrazu welfare state, který mnozí autoři a sociologové používají častěji. „Welfare state představuje politický systém, který usiluje o zabezpečení „welfare“ (tedy slušného žití v případě sociální potřeby) svým občanům a zlepšení kvality osobního a společenského života (někteří navíc dodávají: za účelem získání souhlasu a voličů). Toto zajišťování „welfare“ má podobu příplatků ke mzdě, mzdových náhrad (pro ty, jejichž pozice na trhu práce je oslabena) a sociálních služeb.“²

¹ MATOUŠEK, Oldřich: Slovník sociální práce. Nakladatelství Portál, Praha 2003, 1. vydání. 288 stran. ISBN 80-7178-549-0. strana: 215

² VEČEŘA, Miloš: Sociální stát: východiska a přístupy. Sociologické nakladatelství, Praha 1993, 1. vydání. 104 stran. ISBN 80-901424-6-X. strana 48

Welfare state je možné do češtiny přeložit jako „stát blahobytu, přičemž blahobytu se rozumí ve smyslu lidsky důstojných životních podmínek nikoli ve smyslu nějaké nadspotřeby, luxusu, apod.“³

Vymezit pojem sociální stát, je možné i z pohledu toho, co má takový stát zajišťovat, poskytovat a garantovat svým občanům. Pak můžeme konstatovat, že sociální stát je stát, „v němž demokraticky organizovaná moc prostřednictvím sociálního zákonodárství a státní správy:

1. garantuje minimální příjem pro jedince a rodinu na úrovni životního minima,
2. poskytuje sociální zabezpečení umožňující předejít, zmírnit nebo překonat sociální rizika s cílem zajistit přiměřenou minimální úroveň sociálního bezpečí a sociální suverenity.
3. Zajišťuje kvalitní úroveň odpovídajících služeb pro všechny občany bez rozlišení společenského statusu.“⁴

Sociální stát (neboli welfare state) je také možné definovat z hlediska konceptu sociální politiky, kterým se pak sociální stát řídí. Koncept předpokládá:

- „komplexní sociální program, kterým by bylo řešeno materiální zajištění všech skupin obyvatelstva, včetně řešení nemocnosti, nevzdělanosti a dalších problémů spojených s existencí chudoby,
- přebudování a sjednocení systému sociálního pojištění, které by bylo vedle účasti jedinců založeno na spolupráci jedince a státu.

Welfare state bývá nečastěji charakterizován jako stát, který:

- se výrazně angažuje v řešení sociálních problémů svých občanů a má v sociální oblasti významné, často monopolní postavení,
- přebírá na sebe ve značné míře sociální jištění obyvatel a kontroluje tak značnou část prostoru pro sociální jednání lidí,
- lze charakterizovat rozsáhlým a jednotným systémem sociálního zabezpečení a značným rozsahem služeb poskytovaných zdarma nebo za ceny neodpovídající hodnotě,
- se vyznačuje vysokou mírou redistribuce,

³ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana:73

⁴ VEČEŘA, Miloš: Sociální stát: východiska a přístupy. Sociologické nakladatelství, Praha 1993, 1. vydání. 104 stran. ISBN 80-901424-6-X. strana 51

- je neobyčejně náročný na ekonomické zdroje,
- vede k centralizaci, byrokratizaci a anonymitě.⁵

Již máme vysvětlený nebo spíše definovaný pojem sociální stát, ale je potřeba se taktéž zastavit u pojmu sociální, který je ve společnosti velmi používaný, má několik významů a je vztahován do mnoha oblastí. „Pojem sociální se v období reálného socialismu na jedné straně výrazně nadsazoval zdůrazněním sociálních jistot pro všechny, sociálního plánování na všech úrovních řízení a různých sociálních dávek, čímž byl ve společnosti systematicky vytvářen mýtus o štědrém socialistickém státu. Na druhé straně se současně tento pojem zdevalvoval faktickou reálnou úrovní sociálních dávek v porovnání s vyspělými zeměmi a jejich plošnou a zbyrokratizovanou podobou. Pojem sociální má přitom přinejmenším tři významy:

- jako synonymum pojmu společenský,
- jako eufemismus v označení hygienických zařízení,
- jako přívlastek ve spojení sociální služba, sociální výpomoc apod., tedy když jde o zlepšení životních podmínek jedinců ohrožených zejména ekonomicky.⁶

V podstatě je možné říct, že sociální stát uplatňuje ve svém fungování sociální politiku tak, že ve své politice určuje rozsah redistribuce financí na podporu takových svých občanů, kteří nejsou schopni si do určité míry zajistit svoje „živobytí“ sami ze svých prostředků a sil, neboť stát je „ze společnosti vyčleněná instituce, která slouží k zabezpečení určitého společenského řádu a v rámci toho i k zabezpečení fungování určitého sociálního systému. V moderní době je proto stát institucí nejen politickou, ale zejména právní a také sociální. Plyne to ze skutečnosti, že sociálně politická opatření státu jsou zákonodárnými akty mají všeobecný dosah.“⁷

Je tomu tak proto, že stát, jako instituce a subjekt politiky ve státě, má možnost velkého množství finančních zdrojů, které může využít ve prospěch potřebných občanů svého státu.

⁵ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana: 75

⁶ VEČEŘA, Miloš: Sociální stát: východiska a přístupy. Sociologické nakladatelství, Praha 1993, 1. vydání. 104 stran. ISBN 80-901424-6-X. strana 12

⁷ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana:70

„Nezbytnost účasti státu v sociální politice v moderní době vyplývá především z těchto skutečností:

- Pro většinu obyvatel je pracovní příjem podstatnou existenční základnou. Ta může být ohrožena vznikem přechodné nebo trvalé neschopnosti pracovat, např. v případě ztráty příjmů vzniklých v důsledku nemoci, nezaměstnanosti, invalidity, stáří apod. V takovém případě vždy nastupuje stát, a to především vytvářením podmínek (mechanismů), které umožňují občanům, aby v případě ztráty příjmů se zajistili buď sami nebo ve spolupráci se státem a zabezpečili si tak přijatelný životní standard.
- Mnozí obyvatelé nejsou buď vůbec nebo jen v omezené míře schopni zabezpečit svou existenci pracovními příjmy. Jde např. o osoby duševně nebo tělesně postižené, dlouhodobě těžce nemocné, občany trpící sociální izolací apod. V tomto případě je to opět stát, resp. jeho opatření, kdo poskytuje určité garance přijatelných životních podmínek.
- Samy státy se v současné době prezentují určitými humanistickými ideály. Mají zájem na omezování a odstraňování nežádoucích nerovností ve společnosti a přísluší jim také značná odpovědnost za vytváření předpokladů pro zdravý dlouhodobý rozvoj a prosperitu společnosti. Rovněž z tohoto titulu stát přijímá určitá opatření (např. pokud jde o zdravotní péči, rozvoj vzdělávání, řešení chudoby aj.).“⁸

Stát má možnost účastnit se na sociální politice ve státě dvěma způsoby. První z nich připisuje státu nezastupitelnou roli, kdežto druhý způsob připisuje státu roli vykonavatele sociální politiky.

První způsob – „konceptor sociální politiky, tedy ten, kdo vymezuje právní rámec sociální politiky, určuje pravidla chování ostatním sociálním subjektům, dbá nad jejich dodržováním atd.“⁹

Druhý způsob účasti státu na sociální politice je role „přímý vykonavatel, realizátor sociálně politických opatření, tj. jako ten, kdo poskytuje konkrétní dávky podpory, pomoc apod.“¹⁰

⁸ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana:71

⁹ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana:71

¹⁰ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana:71

1.1.1. Typy sociálního státu

Neexistuje pouze jeden typ sociálního státu, kterým by bylo možné vysvětlit, co to je sociální stát. Během let se ve společnosti vyprofilovalo několik typů sociálního státu, které se od sebe navzájem odlišují zejména podle konstrukce a rozsahu oprávnění. Režim sociálního státu je možné chápat jako režim uspořádání nerovností ve společnosti. Klíčovými pojmy jsou z tohoto pohledu „solidarita“ a „de-komodifikace“. Solidarita znamená obecně vzájemnou závislost lidí, například z hlediska sdílení společných hodnot a materiálních zdrojů. Pak může být rozsah solidarity minimální (liberální, tržní model sociálního státu), nebo vymezen statusově, tedy solidarita v rámci sociálních skupin jako jsou třídy, profese, lokální a církevní komunity, národnosti, rodiny atp. zprostředkovaná často zaměstnavateli, odbory a jejich korporacemi, komunitami nejrůznějšího typu a organizacemi sdružení zájmů občanského sektoru (korporativní model), a konečně solidarita vymezená mezi třídami, celospolečenská, zprostředkovaná zejména státem jako vrcholovou reprezentací společnosti. De-komodifikace znamená zajištění prostředků k životu, jež nejsou závislé na účasti na trhu (práce) a příjmu z placené práce. De-komodifikace je v moderní společnosti nutná jak k individuálnímu přežití, tak k přežití systému moderního kapitalismu (neboť napomáhá reprodukci pracovní síly a prevenci sociálního konfliktu a sociální revolty). Typ uplatňované solidarity a míra dekomodifikace určují účinek sociálního státu na sociální stratifikaci. Vedle toho je důležitá pro jeho účinky i podpora rodiny a režim pracovního trhu (způsob řešení nezaměstnanosti). Všechny tyto charakteristiky jsou spolu navzájem provázány a zrcadlí se v daném typu sociálního státu.

1. Sociálně liberální model

Tento typ sociálního státu „vychází z oddělení státu a společnosti a omezení státních zásahů do ekonomického a společenského života na minimum,

- stát stojí až na výjimky mimo hospodářskou sféru,
- důraz na význam trhu, nejen v oblasti hospodářské, ale i v dalších (včetně sociální politiky),
- důsledná ochrana soukromého vlastnictví a podnikání,

- omezený rozsah veřejných sociálních služeb a malá míra redistribuce příjmu,
- sociální nerovnost není omezována a považuje se za funkci výkonu a zásluh.¹¹

2. Sociálně demokratický model

Tento typ sociálního státu „vychází z uznání tržního hospodářství při účelném spojení s plánovaným hospodářstvím (indikativním, nikoli direktivním),

- ochrana soukromého vlastnictví a podnikání při pluralitě podnikatelských subjektů (včetně státu),
- rozvoj sociálních služeb a větší míra redistribuce příjmu,
- důraz na hodnoty spravedlnosti, solidarity a svobody,
- snaha o zvyšování sociální rovnosti a sociální spravedlnosti,
- zásada výkonovosti je zdůrazněna jako závazek vůči společnosti, ale není absolutizována (zvláště ne pro sociální oblast).¹²

3. Demokratický socialismus

Tento typ sociálního státu „vychází z kritiky nedostatků kapitalismu, které chce řešit na principech socialistických ideálů,

- plánovaná hospodářská činnost v kombinaci s trhem a důrazem na hospodářskou aktivitu státu,
- pluralita hospodářských subjektů se silným státním a družstevním vlastnictvím,
- rozvoj sociálních služeb a široká redistribuce příjmů a společenských zdrojů s cílem dosáhnout širokou sociální rovnost,
- aktivní prosazování sociální jistoty, sociální spravedlnosti, sociální rovnosti a práva na práci.¹³

¹¹ VEČEŘA, Miloš: Sociální stát: východiska a přístupy. Sociologické nakladatelství, Praha 1993, 1. vydání. 104 stran. ISBN 80-901424-6-X. strana 13

¹² VEČEŘA, Miloš: Sociální stát: východiska a přístupy. Sociologické nakladatelství, Praha 1993, 1. vydání. 104 stran. ISBN 80-901424-6-X. strana 14

¹³ VEČEŘA, Miloš: Sociální stát: východiska a přístupy. Sociologické nakladatelství, Praha 1993, 1. vydání. 104 stran. ISBN 80-901424-6-X. strana 12

Komparace tří režimů podle zvolených klíčových charakteristik

Režim sociálního státu	Míra dekomodifikace	Dopad na sociální stratifikaci	Podpora rodiny	Režim trhu práce (řešení nezaměstnanosti)
Sociálně liberální model	Minimální (trh pracuje jako zdroj příjmů)	Dualismus	Irelevantní	Flexibilní, nízké mzdy
Sociálně demokratický model	Vyšší (statusová oprávnění)	Existující hierarchie zachována, loajalita ke státu	Subsidiarita, tradiční role rodiny a členů rodiny	Odchod části pracovní síly z trhu práce
Demokratický socialismus	Vysoká (občanská oprávnění)	Univerzální solidarita, početná střední třída	Minimální závislost jednotlivce na rodině, zapojení na trhu práce	Plná zaměstnanost

Z hlediska sociální stratifikace režim sociálně liberálního modelu dualizuje společnost, protože se zaměřuje jen na klienty s nízkými příjmy, ti přijímají dávky, naopak ostatní sociální vrstvy na ně platí. Tím je příjemce dávek vystaven sociálnímu stigma. Sociální opatření tak nemívají podporu středních a vyšších tříd, jež jsou spíše plátcí než příjemci.

Sociálně demokratický model naopak definuje nároky z dekomodifikace jako protiváhu trhu a poskytuje oprávnění podle sociálního postavení a zásluh (odvodů). Je to „pojišťovací“ sociální stát. Posiluje princip ekvivalence a dává každé sociální třídě „co jí náleží“. Současně vytváří loajalitu všech vrstev společnosti (a to přes existující nerovnosti mezi nimi) ke státu, jenž je garantem tohoto systému.

Demokratický socialismus poskytuje vysoký stupeň dekomodifikace jako základ univerzálních občanských práv. Minimální standard dávek a služeb je vysoký, nad základním standardem je v rámci univerzálního systému vytvářena nadstavba diferencující další provize podle výše příspěvku a principu ekvivalence. Tím jsou zainteresovány i střední a vyšší třídy. Navíc systém výrazně financuje veřejné služby včetně sociálních služeb (vzdělání, zdravotnictví aj.) a posiluje jimi pozici středních tříd (ty je totiž využívají nejvíce), současně však vysokou úroveň redistribuce a dostupností veřejných statků početnost střední třídy rozšiřuje. Má tak její vysokou podporu a legitimitu.

1.2. Česká republika jako sociální stát

Český stát v dnešní době nelze jednoznačně přiřadit k žádnému ze tří výše uvedených typů sociálního státu, přesto je i Česká republika sociálním státem. Důvodem bránícím přiřazení Českého státu k některému ze tří typů se nám naskytne hned několik. Může za to především to, že v legislativě, ve struktuře institucí i v praktickém působení profesionálů přetrvává vliv totalitárního socialistického státu. Stejně jako ostatní sociální státy, tak i Česká republika funguje na takovém principu, kde je základem soukromé vlastnictví, které je však omezováno. Omezováno z toho důvodu, aby mohly být zmírňovány sociální rozdíly, aby nedocházelo k třenicím a sociálním vzpourám. Zmírňování sociálních rozdílů je zajištěno přerozdělováním financí, které má na starosti stát, a které je státem řízeno.

1.3. (Ne)stabilita sociálního státu

Tak jako žádný systém nefunguje bez toho, aniž by byla zajištěna stabilita či nějaká rovnováha, tak ani sociální stát nemůže fungovat bez zabezpečení stability. K tomu, aby bylo možné v sociálním státě zachovat stabilitu je třeba, aby fungovaly dva principy, o které se pak může sociální stát opřít. Na straně jedné je to trh práce, který umožňuje jedincům zisk zaměstnání, které je dlouhodobější povahy a poskytne jedinci dostatečnou mzdu, tak aby byl schopen se sám o sebe postarat, a to i v případě krátkodobé zaměstnanosti či nemoci a ještě, aby byl schopen našetřit si peníze i na penzi. Na druhé straně je to rodina, která dokáže podpořit člena rodiny, který nemá žádný příjem, protože se mu nepodařilo prosadit se na trhu práce. To však již někdy od poloviny sedmdesátých let 20. století nefunguje tak, jak by mělo. Na trhu práce je stále těžší sehnat nějaké zaměstnání. Přibývá nezaměstnaných. Klasickou nukleární rodinu je stále těžší najít. Převládají neúplné rodiny – zejména matky samoživitelky, které právě na trhu práce nemohou žádnou práci sehnat. Je to začarovaný kruh, ze kterého pak plynou právě problémy sociálního státu.

1.4. Příčiny vzniku a vývoj sociálního státu

Tak jako vše vzniká v důsledku nějakého podnětu, jako reakce na něco, tak i sociální stát vznikl jako reakce na události ve společnosti. Rozvoj moderního sociálního státu byl

historicky založen na rozvoji metod sociálního pojištění proti moderním rizikům. Výhodou kolektivního, povinného, státem garantovaného systému pojištění je účinná ochrana společnosti jako celku proti rizikům, jež jsou ze své povahy kolektivní (riziko nezaměstnanosti obvykle roste pro celé skupiny lidí, společnost stárne jako celek, atd.), kromě toho povinnost pojistit se vylučuje dopad nákladů za ty, kteří se nepojistili, na společnost jako celek, je takto možné začlenit do systému i případy vysokých rizik, a je konečně možné využít systém k redistribuci podle dohodnutých pravidel.

Sociální stát (welfare state) je nejčastěji spojován se jménem anglického lorda sira W. H. Beveridge, který „v roce 1942 vypracoval první komplexní systém sociálního zabezpečení a v něm použil i termín welfare state. Sám se však za autora tohoto konceptu nepovažoval. Koncept nesporně ovlivnila řada významných politiků a myslitelů na přelomu 19. a 20. století a vedle Beveridge to byl např. i Gladstone, v Německu Otto von Bismarck a později i Franklin Roosevelt v USA. Ti všichni přišli s novým pojetím odpovědnosti vlády za životní podmínky (blahobyt) občanů. Zdůrazňovali ochranu jednotlivce státem před některými náhodnými vlivy a garanci minimálního životního standardu všem občanům bez ohledu na jejich faktické tržní důchody.“¹⁴ Potřeba sociálního státu se projevila po druhé světové válce, kdy velmi mnoho lidí bylo na hranici chudoby, mnoho lidí bylo bez práce, mnoho lidí bylo tělesně postiženo či mělo nějaké jiné následky z války, které jim znemožňovaly zapojit se na trhu práce a zajistit si tak příjmy. Byla tedy potřeba, aby nastoupil stát a těmto lidem pomohl. Vznik sociálního státu nebyl jen reakcí na tíživé sociální problémy. Nicméně stále zvětšující se počet potřebných jedinců ukázal, že tržní mechanismus není sám o sobě schopen zajistit podmínky pro rozvoj jak společnosti tak jedince. Sám trh vytváří propastné rozdíly mezi jedinci, kteří se na něm podílejí. V dnešní podobě byl sociální stát ustaven počátkem druhé poloviny 20. století, tedy v době, kdy svého vrcholu dosahovala moderní industriální společnost.

Existuje mnoho příčin, které vedly ke vzniku sociálního státu a také existuje mnoho příčin, které dnes vedou k jeho přetváření a změně. V tomto odstavci uvádím jen několik málo příčin, které mají všeobecnou platnost ve všech státech, neboť každý stát má jiný typ sociálního státu. Tyto typy se od sebe liší třeba jen málo, ale přece jen se odlišují. Mezi všeobecné příčiny, které ovlivnily vznik sociálního státu lze zařadit:

¹⁴ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana: 74

- a) rozvoj vědy, techniky a vznik nových technologií, které umožnily vysokou produktivitu a ekonomickou expanzi; což vede ke zvyšování příjmů státu, který takto získané peníze může redistribuovat do oblastí, kde je potřeba finanční podpora – např. chudoba, dávky v nezaměstnanosti, apod.
- b) nároky na lidské zdroje jako pracovní sílu také spojené s novými technologiemi a rozvojem vědy – požadavek určitých znalostí a určitého vzdělání – starší lidé nemají možnost najít práci na trhu práce, potřeba vzdělávání; stát tak investuje peníze do vzdělávání;
- c) změna vztahu mezi jedincem jako občanem a státem, kdy má jedinec na straně jedné určité povinnosti, ale na straně druhé má také svá práva, která mu například přiznávají některé sociální výhody jako právo na vzdělání, právo na minimální mzdu apod.
- d) jako další příčiny bych přidala tzv. demograficko-biologicko- sociální příčiny – kdy roste počet lidí, kteří se dožívají vyššího věku, rodí se méně dětí, ženy se stávají zaměstnankyněmi, urbanizace, neúplnost rodin, změna struktury rodiny, vznik institucí (domovy důchodců, léčebny, školky, jesle) apod. a to vše přináší na stát nároky v podobě zvyšujících se výdajů, kdy je zapotřebí zajistit mnoho věcí a oblastí.

Někteří autoři pokládají za základní faktory vzniku a vývoje sociálního státu následující čtyři faktory:

- socioekonomický rozvoj: zejména industrializace a urbanizace,
- politická mobilizace dělnické třídy: zejména vliv dělnických stran a odborů,
- vývoj politických institucí a struktur,
- vliv institucionalizace jednotlivých typů sociálních států: působení kulturní difúze, přenášející tyto instituce napříč kulturami.

1.5. Krize a problémy sociálního státu

Nelze říci, že krize a problémy sociálního státu pramení z jednoho bodu. Na vzniku krize a vytvoření problémů sociálního státu se vždy podílí mnoho faktorů. Dle Kellera je možné za krizi sociálního státu nalézt souběh tří faktorů – souběh krizí ve třech oblastech. Těmito oblastmi jsou stát, trh práce a rodina. „Už se nejedná zdaleka jen o problémy financování,

či o dysfunkčnost příliš zbyrokratizovaného státního aparátu. Jde již přímo o princip solidarity a o koncepci sociálních práv, která se měla podle poválečných představ stát hlavním trumfem a vyvrcholením moderní demokracie.“¹⁵ Úvah o krizi sociálního státu přibývá zhruba od poloviny sedmdesátých let, v době, kdy se objevují první teorie o doznívání průmyslové společnosti a o nástupu společnosti postindustriální. „Hlavním podnětem k úvahám o nástupu postindustriálního řádu byl prudký nárůst procenta populace zaměstnané v sektoru služeb a neméně razantní úbytek pracujících v průmyslu. Poválečný sociální stát byl naopak budován na předpokladu, že v ekonomice bude i nadále převládat průmysl se silnou poptávkou po ne příliš kvalifikované mužské pracovní síle, schopné uživit rodinu včetně manželky, jež zůstává po sňatku a narození dítěte zpravidla již trvale v domácnosti.“¹⁶ Přejít k postindustriální společnosti byl spjat s vlnou odchodu pracovní síly z průmyslu, jenž v řadě zemí vrcholil v období mezi dvěma světovými válkami a v padesátých letech 20. století. Mezi problémy sociálního státu patří i nezaměstnanost. Hlavní problémy s nezaměstnaností nastaly, kdy došlo k útlumu průmyslu a souběžně s tím k expanzi sektoru služeb. V této době, kdy v továrnách začala mizet práce pro muže, začaly nastupovat na trh práce v západních zemích v masovém měřítku ženy. To souvisí se snahou žen získat stejná práva jako muži a s feministickými hnutími. Na nárůstu se podepsalo také to, že se jednalo o velice populačně silné ročníky poválečného období. Trh práce v rodící se společnosti služeb tak musel čelit historicky nejvyšší vlně poptávky po zaměstnání, avšak nabídka byla mnohem menší. Představy o plné zaměstnanosti se tak velmi rychle rozplynuly. Nástup společnosti služeb tak vůbec nepůsobil ve stejném směru jako přechod od primárního sektoru k sekundárnímu. Naopak, byl doprovázen velice výraznými změnami jak na trhu práce, tak na úrovni rodiny a celé domácnosti. Společně se specifickým demografickým vývojem pak tyto proměny vedly k silným tlakům na sociální stát, na něž tato instituce, tak úspěšná po 2. světové válce, nebyla prakticky připravena. Není dostatečné množství pracovních míst, které by bylo schopné svým počtem kompenzovat úbytek pracovních příležitostí v oblasti průmyslu. Velkým problémem je, že produktivita práce ve službách roste z řady důvodů výrazně pomaleji než v sektoru průmyslovém. „Zatímco dříve přecházeli lidé z oblasti s nízkou produktivitou práce do oblasti s produktivitou práce vysokou a rychle rostoucí, přesun do terciéru znamenal přesně opačný proces. Přitom lidé přicházející do služeb požadují při nižší produktivitě

¹⁵ KELLER, Jan: Soumrak sociálního státu. Nakladatelství SLON, Praha 2005, 1.vydání, 160 s. ISBN 80-86429-41-5. strana: 20

¹⁶ KELLER, Jan: Soumrak sociálního státu. Nakladatelství SLON, Praha 2005, 1.vydání, 160 s. ISBN 80-86429-41-5. strana: 23

přínejmenším stejné platy jako dělníci v průmyslu.“¹⁷ Zde však dochází k nedostatku financí. Pokud by terciérní oblasti (služby) měly být organizovány čistě tržně, mohlo by to při jejich vysoké ceně ohrozit dostupnost pro velkou část populace. Tím mám na mysli oblasti zdravotnictví, školství, sociální služby apod. Je možné vytvořit v podnikatelském režimu velké množství pracovních míst typu soukromého, ale jen malá část populace bude schopna tyto služby zaplatit. Bez veřejného spolufinancování by tedy hrozilo, že část veřejnosti bude z užívání řady služeb vyloučena. Výdaje na veřejné financování služeb zvyšují tlak na státní rozpočet a hrozí vyústěním narůstající zadlužení státu. Přechod společnosti služeb umožnil uvést na trh práce do nedělnických profesí masově ženy a situace v oblasti zaměstnanosti se tím výrazně zdramatizovala. Nikdy předtím se o práci neucházelo tolik lidí a zajistit plnou zaměstnanost od této doby znamená najít pracovní příležitosti pro naprostou většinu dospělé populace. To se stává také jednou z hlavních příčin masové nezaměstnanosti v zemích západní Evropy od 70. let 20. století. Ačkoliv je zvyšující se počet populace v terciárním sektoru považován za vyšší stupeň vývoje, z hlediska sociální politiky představuje zvýšený nápor na veřejné výdaje, aniž by při tom naplňoval státní pokladnu tak spolehlivě jako v době, kdy většina populace byla zaměstnána v průmyslu.

Mezi problémy sociálního státu, které souvisí s velkými výdaji v oblasti sociálního zabezpečení, patří i oblast týkající se rodin. V posledních desetiletích výrazně narůstá rozvodovost a současně s tím i četnost druhých a dalších manželství. Stoupá počet bezdětných manželství a zejména neúplných rodin – především matek samoživitelek a jejich nezletilých dětí. Domácnosti matek samoživitelek, které nemají žádného partnera, patří k nejchudším domácnostem a tyto matky často marně shánějí plnohodnotná pracovní místa.

V řadě evropských zemí, taktéž i v České republice, se stále častěji setkáváme s procesem stárnutí populace. Počet osob starších 60. let se neustále zvyšuje a spolu s tím se zhoršuje početní nepoměr mezi lidmi ekonomicky aktivními a těmi, kteří jsou v postaktivním věku. „Prohlubující se krize průběžného důchodového systému, která je důsledkem nárůstu starších osob v poměru k osobám ekonomicky aktivním, vyvolává zvýšený tlak na posílení důchodového systému fondového. Tento vývoj ovšem bude znamenat do budoucna hned dvojí finanční zatížení těch, jimž je dnes dvacet či třicet let. Nutnost spořit si na vylepšení

¹⁷ KELLER, Jan: Soumrak sociálního státu. Nakladatelství SLON, Praha 2005, 1.vydání, 160 s. ISBN 80-86429-41-5. strana: 25

svého vlastního důchodu (ať již v soukromých, či podnikových fondech) tak pravděpodobně sníží kupní sílu nemalé části dnešních mladých lidí. Podle některých badatelů představuje takový vývoj do budoucna velké riziko vyostření mezigeneračních konfliktů.“¹⁸ S problémem stárnutí populace zároveň souvisí i pokles počtu narozených dětí. Ekonomické výhody bezdětnosti jsou natolik lákavé, že poměr mezi ekonomicky aktivními a důchodci se bude do budoucna s vysokou pravděpodobností neustále zhoršovat. V důsledku toho se bude dále zhoršovat finanční situace důchodců a zpětně se bude zvyšovat tlak na to, aby mladé páry volily bezdětnost jako podmínku vzestupu své životní úrovně a přilepšení si na stáří.

„Když sociální stát prožíval v padesátých a šedesátých letech 20.století svůj zlatý věk, společnost vypadala podstatně jinak než dnes. Bylo po válce a pro všechny lidi se našlo v rozbité Evropě dost práce. Dokonce i málo kvalifikovaní muži dokázali vydělat tolik, že jejich ženy mohly zůstat v domácnosti. Společnost byla mladá, podíl lidí v důchodu byl relativně nízký. Rodiny držely pohromadě o něco více než dnes a matky s dětmi se mohly spoléhat na slušné příjmy svých manželů. Většina lidí vstupovala tehdy do pracovního poměru ve věku osmnácti let, ba často i dříve, a při velmi nízké míře nezaměstnanosti mohli počítat s tím, že do svých šedesáti let si vydělají na docela slušný důchod. Více jak čtyřicet let odpracovaných na vcelku dobře placených místech dávalo mužům naději na solidní zabezpečení v penzi, kterou tehdy pobírali po výrazně kratší dobu než dnes. Zbylo dost i na vdovské důchody pro ženy, jež se dožívaly o pět až sedm let déle než jejich partneři.“¹⁹ Dnes je situace odlišná. Mnoha lidem hrozí, že si svůj život, z mnoha důvodů, nestihnou odpracovat. Stále větší část mladých lidí nastupuje do práce až někdy kolem pětadvacátého roku svého života a pro ty, kteří studují, se doba studia neustále prodlužuje. To je způsobeno také tím, že neustále roste nabídka vysokých škol ke studiu a to i v oblastech dálkové formy studia. Ti, kteří se studiem nezdržují, jsou na tom ještě hůře. Trvá jim mnoho let, než se uchytí na trhu práce a než začnou obstojně vydělávat. Není divu, když většina zaměstnavatelů požaduje i po čerstvých absolventech praxi v oboru v trvání několika let a když není výjimkou, že jsou uzavírány pracovní poměry na dobu určitou. Velké množství lidí je nuceno za prací denně dojíždět či trávit v místě zaměstnání celý týden. To má neblahý vliv i na správné fungování rodin. Prudké změny na trhu práce znejišťují všechny a činí profesní kariéru stále méně předvídatelnou. Nežli jedinec odejde

¹⁸ KELLER, Jan: Soumrak sociálního státu. Nakladatelství SLON, Praha 2005, 1.vydání, 160 s. ISBN 80-86429-41-5. strana: 31

¹⁹ KELLER, Jan: Soumrak sociálního státu. Nakladatelství SLON, Praha 2005, 1.vydání, 160 s. ISBN 80-86429-41-5. strana: 32

někdy před šedesátkou jako neperspektivní do předčasného důchodu, bude jeho pracovní aktivita přerušována kratšími i delšími obdobími nezaměstnanosti. S přibývajícím věkem budou tato období převážně delší. Při neustálém kličkování mezi flexibilními pracovními příležitostmi nebude mít mnoho lidí šanci odpracovat si v celku více než nějakých třicet či pětatřicet let. Plnohodnotných pracovních poměrů, které budou zajišťovat možnost solidního sociálního zabezpečení méně kvalifikovaní zaměstnanci příliš neužijí. A z toho všeho by si měli našetřit na starobní důchod, který mají šanci, oproti generaci svých otců a dědů, si užít zhruba o osm až deset let déle. Velký vliv na prodloužení života mají pokroky v medicíně a vědě. Z hlediska člověka jako takového je to dobře, ale z hlediska ekonomického to přináší obtížně řešitelné problémy a otázku – jak si vydělat peníze na důstojný život v důchodovém věku. Jediným východiskem z této situace je, aby lidé odcházeli do penze co nejpozději – přinejmenším po pětadesátém roku života a časem možná dokonce i v sedmdesáti ne-li o něco později. Je to však řešení, které s sebou nese i řadu problémů. Lidem se sice předepisuje pracovat ve stále pokročilejším věku, i když firmy je odepisují jako přestárlé, málo výkonné a neperspektivní. Mít dnes padesát let a hledat práci na pracovním trhu rozhodně není jednoduché a ani představa, že člověk bude muset ještě dalších patnáct až dvacet let pracovat a při hledání práce u přijímacího pohovoru na personálním oddělení hrát roli svěžího, nápaditého, flexibilního jinocha. Snaha o to, aby starší lidé pracovali stále déle je uskutečňována pro to, aby se jim doba, po kterou budou pobírat důchod zkracovala. Mladí lidé přitom stále obtížněji shánějí práci a již dávno tvoří nejpočetnější skupinu zaměstnaných. Na penzi šedesátníka vynaloží důchodový systém mnohem více peněz než na podporu v nezaměstnanosti těch, kterým je teprve kolem dvaceti. I proto budou muset lidé pracovat stále déle, i když se budou řady nezaměstnaných mladých lidí stále více rozrůstat. Ti, kteří dnes nemají děti, jsou na tom mnohem lépe. Ti, kteří si děti pořídili, se zachovali neekonomicky. Již při prvním dítěti si snižují svoji životní úroveň a od druhého dítěte jim pak klesá přímo dramaticky. Malé i dospívající děti jsou překážkou při realizaci na trhu práce. Vědí to nejlépe ženy, které jsou za výchovu dětí penalizovány a diskriminovány tím, že pobírají v průměru o třetinu nižší mzdu než muži pracující ve stejné profesi a mnohem obtížněji nalézají novou práci. Pokud někdo rozkládá svůj volný čas mezi rodinu a zaměstnání, je méně flexibilní než ten, kdo byl natolik zodpovědný, že si děti raději vůbec nepořídil. Z tohoto pohledu jsou nejperspektivnější pro pracovní trh právě muži s vysokou kvalifikací, praxí v oboru, věkem kolem třiceti let, sice ženatí ale bezdětní. A ten, kdo by snad dítě adoptoval, když je sám mít nemůže, se podle pracovního trhu zachoval téměř trestuhodně. Ekonomicky uvažující

rodina si dítě prostě nepořídí. Z vývoje porodnosti je patrné, že ekonomicky uvažujících rodin neustále přibývá. Není proto výjimkou, že existuje velké množství bezdětných rodin či rodin s maximálně jedním dítětem. Právě bezdětné rodiny mají ze všech typů domácností zdaleka nejvyšší životní úroveň a nejsou tak odkázány na solidaritu sociálních systémů a finančních dávek ze státního rozpočtu. U některých jedinců je tomu dokonce tak, že z hlediska životní úrovně je pro ně rozumnější zřeknout se dětí než vystudovat vysokou školu. Vysokoškoláci s dětmi si žijí hůře než bezdětné páry s nižším vzděláním. Tato situace dostává celý systém sociálního zabezpečení do „začarovaného kruhu“. Ti, kteří byli tak neprozřetelní, že si děti pořídili, zabezpečují tak na stáří nejen sebe, ale bohužel i ty, kteří zůstali z vlastní volby a ekonomické vypočítavosti bezdětní. V průběžném penzijním systému, na kterém je postaven důchodový systém v České republice, pracující generace zajišťuje důchody těm starším, aniž by se jich někdo ptal, zda si na svůj vlastní důchod zadělali výchovou svého či adoptovaného potomka. Při omezování výdajů sociálního státu ponese stále více náklady na péči o děti právě rodina, aniž by byla jakkoli zvýhodněna za to, že zajišťuje další generaci ekonomicky aktivních obyvatel. Rodiny s dětmi tak přejímají zodpovědnost za zajištění důchodu i pro ty, kdo se potomků zřekne. Při stárnutí populace je tak průběžný penzijní systém stále méně schopný a vhodný pro zajištění slušné penze pro všechny. Bezdětní mají výhodu i v dnešním systému důchodového zabezpečení v tom, že si budou moci nechávat platit penzi v průběžném systému dětmi druhých, ale navíc k tomu si mohou na stáří přilepšit v kapitálovém systému pomocí peněz, které by si, pokud by měli děti, odložit nemohli, protože by je využívali jako výdaje pro své ratolesti.

„Být dynamický, pružný, adaptabilní a přitom ještě tlačit kočárek, to dost dobře nejde k sobě. Strategie úspěšných však do budoucna jen znásobí problémy. V kočárcích vozíme ty, kteří by dnešním pětadvacetiletým měli někdy kolem roku 2050 zajistit klidné stáří. Bude jich však na to příliš málo. Závěr je jednoduchý: Ten, kdo si má stihnout svůj život odpracovat, nesmí se nechat dětmi zdržovat. Pokud však tuto strategii, jež přináší jednotlivci materiální prospěch, zvolí větší počet ekonomicky uvažujících lidí, důchodový systém se zhroutí ještě za našeho života.“²⁰

Jak je vidět výše, krizí a problémů je možné v sociálním státě nalézt nepřeberné množství. Já jsem pouze vyjmenovala a naznačila některé z nich, neboť jejich analýza by byla příliš

²⁰ KELLER, Jan: Soumrak sociálního státu. Nakladatelství SLON, Praha 2005, 1.vydání, 160 s. ISBN 80-86429-41-5. strana: 34

obsáhla a není až tak zcela předmětem mé bakalářské práce. Jak již bylo zmíněno, tak největším problémem v sociálním státě dnešní doby je stárnutí populace a důchodový systém. Proto se tímto problémem budu zabývat více v dalších částech této práce a to nejen proto, že je to náplní mé bakalářské práce, ale i proto, že i já tyto problémy vidím jako nejpálčivější.

2. Východiska důchodové reformy

2.1. Sociální zabezpečení a důchodový systém

V dnešní době můžeme v důchodového pojištění a v celém důchodovém systému nalézt mnoho problémů, které vyvolávají potřebu reformy, přestože „český systém důchodového pojištění je dnes v zásadě univerzální a jednotný.“²¹ Problémy důchodového systému se týkají zejména oblasti financování, ale je zde možné nalézt i další závažné problémy, například uspořádání celého systému a vzájemné vztahy, kterými je celý systém propleten. Aby bylo možné vyřešit problémy, které důchodový systém skýtá a jejichž vyřešení se snaží nalézt politici již od roku 1989, je potřeba dosažení shody celé naší společnosti, a zejména dosažení shody v řadách politiků.

Základním slovem, které ovlivňuje celý důchodový systém, je slovo sociální zabezpečení, což znamená „soubor institucí a institutů, který poskytuje ochranu a pomoc lidem v případech ohrožení zdraví, nemoci, nezaměstnanosti, zdravotního poškození, invalidity, pracovního úrazu, stáří, těhotenství a mateřství, rodičovství a úmrtí živitele. Na rozdíl od sociální pomoci si na sociální zabezpečení občané sami přispívají.“²² Vždyť vlastně na důchodech a důchodovém systému jsou závislí lidé, kteří ztratí schopnost a možnost zabezpečit svoje základní potřeby prostřednictvím financí získaných za práci. „Odchod do důchodu znamená ztrátu profesní role. Nová role důchodce je méně specifická a má nižší sociální status.“²³ Sociální zabezpečení, které přináší pomoc jedincům, kteří jsou na tuto pomoc odkázáni, lze rozdělit na tři oblasti:

- sociální pojištění,
- sociální podpora,
- sociální pomoc.

Sociální zabezpečení má ve své podstatě několik důležitých funkcí:

„1. Podporu životní úrovně jednotlivců-členů společnosti, včetně kompenzací tíživých dopadů ekonomického systému;

²¹ VOSTATEK, Jaroslav a kolektiv: Speciální systémy důchodového pojištění (zabezpečení, zaopatření). Vydala Technická univerzita v Liberci pro VÚPSV, Praha 2002. 1.vydání. 98 stran. ISBN-neuveдено. Strana 5

²² MATOUŠEK, Oldřich: Slovník sociální práce. Nakladatelství Portál, Praha 2003, 1.vydání. 288 stran. ISBN 80-7178-549-0. strana: 218

²³ VÁGNEROVÁ, Marie: Vývojová psychologie. Portál, Praha 2000, 1.vydání. 528 s., ISBN 80-7178-308-0. strana: 490

2. Rozdělení zdrojů k podpoře a péči o závislé skupiny v případě určitých životních událostí;
3. Obecnější redistribuci zdrojů v souladu s morálními požadavky;
4. Podporu altruismu, poskytnutí většího prostoru pro jeho vyjádření a uplatnění;
5. Podporu komunity.²⁴

Právě do jedné z těchto tří oblastí patří důchodové pojištění, neboť to lze definovat jako „součást sociálního pojištění pro definovaný okruh sociálních událostí.“²⁵ „V rámci důchodového pojištění jsou zabezpečeny všechny případy dlouhodobého ohrožení následkem sociální události, při které dochází ke ztrátě zdroje obživy (tedy výdělku) a schopnosti si takový zdroj opatřit.“²⁶ Návaznost důchodového zabezpečení na ostatní složky systému sociálního zabezpečení představuje spojení velmi těsné. V rámci důchodového pojištění jsou tak řešeny situace jako jsou stáří, invalidita, ovdovění a osiření. Účast v důchodovém systému je povinná pro všechny fyzické osoby, které jsou výdělečně činné na území České republiky. V dnešní době můžeme v důchodového pojištění a v celém důchodovém systému nalézt mnoho problémů, které vyvolávají potřebu reformy. Problémy důchodového systému se týkají zejména oblasti financování, ale je zde možné nalézt i další závažné problémy, například uspořádání celého systému a vzájemné vztahy, kterými je celý systém propleten.

2.2. Základní principy důchodového systému

Celý důchodový systém je nějakým způsobem uspořádán. Takové uspořádání důchodového systému vede k efektivnosti celého systému. Uspořádání systému zahrnuje uspořádání nástrojů, institucí, obsahu a vzájemných vazeb. Zřejmě nejlepším způsobem jak celý systém uspořádat, je řídit se několika možnými principy, které jsou využívány i v tržních ekonomikách.

- Principy:
- ♣ princip univerzality
 - ♣ princip uniformity
 - ♣ princip sociální solidarity

²⁴ SIROVÁTKA, Tomáš: Sociální zabezpečení (vybrané texty). Masarykova univerzita, Brno 1997, 1. vydání. 187 stran. ISBN 80-210-1671-X. strana:151

²⁵ MATOUŠEK, Oldřich: Slovník sociální práce. Nakladatelství Portál, Praha 2003, 1. vydání. 288 stran. ISBN 80-7178-549-0. strana: 146

²⁶ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana:202

♣ princip subsidiarity

♣ princip participace

a) princip univerzality (všeobecnosti)

„Vyžaduje rozšíření osobního rozsahu sociálního zabezpečení na všechny občany a zaručit jim v případě existenčního ohrožení a sociální potřeby (při splnění zákonem předepsaných podmínek) určitou základní dávku.“²⁷

b) princip uniformity (rovnosti)

„Je výrazem snahy zabezpečit všechny oprávněné osoby podle stejných jednotných pravidel.“²⁸

c) princip sociální solidarity

„Solidarita jako vzájemná pomoc, podpora a sounáležitost lidí souvisí s tvorbou a rozdělováním životních prostředků a podmínek jedincům a sociálním skupinám. Vychází z poznání skutečnosti, že člověk je tvor společenský – vždy a za všech okolností je ve větší či menší míře závislý na ostatních i na společnosti jako celku. Solidarita je tak výrazem lidského porozumění a pospolitosti, vzájemné soudržnosti a odpovědnosti, a to na základě svobodné vůle lidí a jejich ochoty podřídit se zájmům širšího společenství.“²⁹

d) princip subsidiarity (podpůrnosti)

„Princip spojující osobní odpovědnost se solidaritou.“³⁰

e) princip participace (účasti)

„je založen na myšlence, že lidé, kteří jsou příjemci určité pomoci a jejichž život je tudíž ovlivněn různými sociálními opatřeními a rozhodnutími v sociální sféře, by měli mít možnost účastnit se rozhodovacího procesu o těchto opatřeních – jen tak se s nimi ztotožní, přijmou je za své, je to i jejich rozhodnutí. Aktivní účast lidí přináší významné efekty, nejsou pak jen objekty, ale i subjekty sociální politiky.“³¹

²⁷ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana:171

²⁸ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana:171

²⁹ KEJDOVÁ, Miroslava a kolektiv: Právo a sociální politika II. IMS Brno 2004. Vydání neuvedeno. 71 stran. ISBN-neuvedeno. 12strana

³⁰ KEJDOVÁ, Miroslava a kolektiv: Právo a sociální politika II. IMS Brno 2004. Vydání neuvedeno. 71 stran. ISBN-neuvedeno. 13strana

³¹ KEJDOVÁ, Miroslava a kolektiv: Právo a sociální politika II. IMS Brno 2004. Vydání neuvedeno. 71 stran. ISBN-neuvedeno. 13strana

2.3. Důchodové systémy a financování

Aby mohly být v rámci důchodového systému vypláceny dávky důchodového zabezpečení je třeba někde a nějak sehnat finance. Existuje několik možností, lépe řečeno variant, kde vzít peníze. Financování důchodového systému je nejpálčivějším problémem v celém důchodovém systému, proto je kolem financování tolik dohadů a je mu přisuzována mimořádná pozornost. Způsoby financování důchodového systému je třeba posuzovat z hlediska cílů, jež jsou důchodovým systémem sledovány a návazně z hlediska odpovídajících účinků. Tyto cíle a účinky zahrnují především tzv. hlavní – sociální účinky a vedle toho účinky vedlejší (instrumentální), tedy ekonomické účinky a z hlediska administrativní efektivity systému. Hlavním impulsem k přestavbě důchodových systémů je ovšem problém instrumentální, tedy obtížnost v jejich financování (při růstu části populace v postproduktivním věku). Toto ekonomické hledisko by však nemělo vést k destrukci základních sociálních cílů důchodového systému.

2.3.1. Základní možnosti financování systému důchodového zabezpečení

V jednotlivých zemích a různých dobách existují různé varianty důchodových systémů, proto existuje i velká různorodost systémů důchodového zabezpečení, se kterou je možné se setkat v jednotlivých státech. Je třeba si uvědomit, že jednotlivé systémy se navzájem ovlivňují, proto mají mnoho společného a přesto nebo právě proto existuje i rozdílnost jednotlivých systémů.

„Strukturu a fungování systému důchodového zabezpečení ovlivňují tři základní činitelé:

- kulturně-politicko-sociální činitelé;
- činitelé demografického stavu a předpokládaného vývoje;
- ekonomická úroveň země a tendence jejího vývoje.

Vymezení těchto činitelů představuje nutný rámec jakékoliv analýzy systémů důchodového zabezpečení.“³²

³² BRDEK, M., JÍROVÁ, H.: Sociální politika v zemích EU a ČR. Nakladatelství CODEX BOHEMIA, Praha 1998, 1.vydání, neuvedeno s. ISBN-neuvedeno. strana:212

Lze odlišit dva základní způsoby financování důchodového systému:

Průběžný (PAYG) kdy z příspěvků zaměstnaných jsou financovány důchody (v rámci jednoho fiskálního roku).

Fondový (FUND) kdy příspěvky zaměstnaných jsou „spořeny“ do penzijního fondu, v něm kapitalizovány a při odchodu do důchodu jsou jednotlivcům vyměřeny důchody podle jejich příspěvků (a jejich kapitalizace), případně podle očekávané délky života. Kompromisem je kombinace obou přístupů (tzv. „vícepilířový systém“).

Přitom je možné definovat v obou případech systém dávkově (DB), kdy je stanovena výše důchodové dávky ve vazbě na příspěvky a další parametry systému nebo příspěvkově (DC), kdy není známa dávka, ale jen výše příspěvku. Dávka pak závisí na tempu ekonomického růstu, produktivity, inflace, úrovni kapitalizace, očekávané délky života atd.

Financování ze státního rozpočtu

Jako první existuje možnost financování důchodového zabezpečení „ze státního rozpočtu, přičemž zdrojem prostředků na financování jsou daně z příjmů. V rámci tohoto způsobu je uplatněna nejvyšší možná sociální solidarita, protože daňové zatížení s rostoucími příjmy roste a úroveň důchodu v porovnání s rostoucím výdělkem klesá. Pracovník s nadprůměrným příjmem odvádí do systému více, ale dostává relativně méně než pracovník s nižšími příjmy.“³³

Financování ze státního rozpočtu a příspěvky na důchodové pojištění

„Ze státního rozpočtu, přičemž zdrojem prostředků jsou příspěvky na sociální důchodové pojištění. Míra sociální redistribuce je nižší než v předcházejícím případě, protože příspěvky jsou stanoveny jednotným procentem z dosahovaného výdělku. Jejich výše je určena tak, aby příjmy z příspěvků byly dostatečné na pokrytí nákladů na důchody v určitém období. Cílem takového uspořádání je, aby systém financování byl „průhledný“ tak, aby každý viděl, na co platí. Znamená to však, že výše uvedené příspěvkové sazby by měly pružně reagovat na potřeby systému, aniž by se vytvářely přebytky ve prospěch neurčitých položek státního rozpočtu. Takováto „průhlednost“ systému je velmi důležitá i pro dosažení dobré kázně v placení příspěvků na sociální pojištění.“³⁴

³³ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana: 178

³⁴ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana: 179

Průběžné financování

„Z fondu odděleného od státního rozpočtu, ve kterém se shromažďují příjmy z příspěvků, se však nevytváří žádná kapitálová odezva. Žádný kapitál, jež by bylo možné investovat a výnosů z investic využít ve prospěch účastníků (na snížení příspěvků nebo zvýšení dávek nebo zmírnění nároku na dávky) – jedná se o klasický případ průběžného financování důchodového pojištění, používaný ve většině zahraničních systémů, tzv. systém „pay as you go“ (PAYG). Je to systém, který vychází z myšlenky mezigenerační solidarity a příslibu budoucí péče. Jde o uspořádání, kde lidé v současnosti výdělečně činní odvádí příspěvky na sociální pojištění a z těchto prostředků jsou ihned vypláceny dávky současným důchodcům. Tento systém je administrativně náročnější než předchozí, ale v případě, že jsou příspěvkové sazby správně stanoveny, neměly by dlouhodobě vznikat rozdíly mezi příjmy a výdaji fondu. V každém případě nedostatek prostředků na výplatu dávek může být dotován ze státního rozpočtu, protože jde o zákonné nároky, které musí být státem garantovány nejen legislativně, ale i ekonomicky.“³⁵

Průběžné financování s rezervním fondem

„Z fondu, ve kterém se při průběžném financování vytváří rezerva na úrovni dlouhodobě investovaného kapitálu, je nutno si uvědomit, že dosažení takové úrovně rezerv je možné pouze tehdy, budou-li příjmy trvale převyšovat výdaje. Nepřiměřeně vysoká příspěvková sazba snižuje životní úroveň pracujících a jejich rodin, má vliv také na konkurenceschopnost podniků zdražením pracovní síly.“³⁶

Fondové financování

„Financování na principu čistě fondovém. V tomto systému si pojištěnci vytvářejí pomocí pojišťovacího systému kapitálové rezervy, které jsou pak použity na financování jejich vlastních důchodů. Příspěvky jsou tedy spořeny, dochází ke tvorbě kapitálu. Tento princip je uplatňován ve většině privátních pojišťovacích systémů.“³⁷

³⁵ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana:179

³⁶ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana:179

³⁷ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana:180

Jako ve všech oblastech lidského života, tak i různé způsoby financování důchodového systému má své světlé a stinné stránky. Na jedné straně mnoho výhod, ale na straně druhé se objevují nevýhody – nic není pouze černé nebo bílé.

Při koncipování důchodových systémů je nutno zvažovat výhody a nevýhody obou systémů, a proto je za efektivní řešení považován vícepilířový systém, jenž zohledňuje rizika (nevýhody) obou systémů a hledá tak „second best solution“, tedy řešení, jež minimalizuje jejich nevýhody.

Stručně zhodnoceno, průběžný systém garantuje svými parametry lépe pro širší sociální vrstvy základní sociální cíl, kterým je zachování důstojného (navyklého) životního standardu v důchodovém věku, avšak fondový systém lépe garantuje vyšší míru odkládání spotřeby do důchodového věku, neboť činí vazbu mezi příspěvkem a dávkami transparentní. Proto je za efektivní řešení v průběžných systémech pokládán tzv. NDC systém (je založen na „fiktivních individuálních účtech“), přičemž se nemění zásada průběžného financování.

	Fondový systém	Průběžný systém
Výhody	- menší citlivost na demografický vývoj	- vyšší stabilita státu
	- pozitivní vliv na trh práce	- nižší náklady na zřízení
	- pozitivní vliv na dopady na kapitálové trhy	- uplatnění redistribuce
		- nižší režie
NEVÝHODY	- zabezpečení nízkopříjmových skupin – problematické	- těžká přizpůsobivost demografickému vývoji obyvatelstva
	- nemožnost přerozdělení důchodů	- negativní dopady na trh práce
	- finanční náročnost pro stát, pokud by měl nedostatečný důchod doplňovat ze svých daňových příjmů	- nadměrná redistribuce
	- nákladnost přechodu na tento systém	- vytlačování veřejných a soukromých investic

Existují rozdíly mezi průběžným (PAYG) a fondovým (FF) financováním důchodového systému. Zatímco výnos PAYG je závislý na demografickém vývoji, výnos FF systému je dán

podmínkami na finančních trzích, mírou a způsobem regulace a výší administrativních nákladů. PAYG a FF systémy se liší také z hlediska citlivosti na rizika. Kombinací obou metod financování lze tudíž snížit celková rizika důchodového systému.

Výhody	Sociální	Ekonomické	Administrativní
PAYG	Umožňuje snadno redistribuci z hlediska nerovného postavení generací, pohlaví, na trhu práce	Eliminuje inflaci, Profit z růstu produktivity práce pro každou generaci	Umožňuje průběžně redefinovat nároky
FUND	Dává možnost individuální volby věku odchodu do důchodu	Eliminuje přímou závislost na demografické změně, roste transparence závislosti důchodu na příspěvcích, podporuje spoření na důchod	Dává jasnější představu o závazcích a výdajích systému
Nevýhody			
PAYG	Menší uplatnění principu ekvivalence, menší možnost individuální volby	Závislost na demografické změně, distorze pobídek k práci a ke spoření	Budoucí závazky systému nejsou průhledné, rychle vznikají disbalance
FUND	Nezohledňuje nerovné postavení generací, přináší nezaviněné nerovnosti (například profesí) na trhu práce a nerovnosti podle pohlaví do období důchodového věku	Neochraňuje proti inflaci, kapitalizace závisí na ekonomickém růstu a schopnosti fondu vhodně investovat Riziko nedostatečné kontroly fondu	Neumožňuje redefinovat snadno nároky na důchod, vysoké administrativní náklady a obtížná kontrola fondů, riziko ztráty prostředků v procesu

2.3.2. Typy penzijního plánu

Pro správné fungování celého důchodového systému je podstatná a důležitá volba vhodného penzijního plánu. Lze si vybrat mezi dvěma možnostmi:

A. Dávkově definované systémy (*defined benefit – DB*) – „tyto systémy garantují určitou výši penzijních dávek, většinou v závislosti na kombinaci faktorů jako počet let, po které jedinec odváděl příspěvky do systému, výše příjmů jedince za určité období a výše tzv. aktuálního parametru, jenž bývá stanoven zákonem.“³⁸

B. Příspěvkově definované systémy (*defined contribution - DC*) – „neposkytují svým účastníkům takovou míru jistoty ohledně výše jejich budoucích penzí. Účastníci platí stanovenou příspěvkovou sazbu, ale výše jejich budoucích penzí závisí, mimo velikosti odvedených příspěvků, také na míře výnosu z investování těchto úspor na kapitálovém trhu.“³⁹

Důchodový systém se liší také tím, je-li příspěvkově (DC) nebo dávkově (DB) definovaný. DC systém je pro jedince zdánlivě riskantnější než DB důchodový systém. Nejistoty v DC systému se však většinou přeceňují, kdežto naopak v DB systému bývají podceňovány. DC systém v čisté podobě zohlední adekvátně pozdější odchod do důchodu, protože dodatečné pojistné se plně projeví ve vyšším důchodu. U DB systému prakticky nelze této pojistně-matematické neutrality dosáhnout. DB a DC systémy se liší také v reakci na růst doby dožití. Zatímco v DC systému je reakce automatická, v DB systému reakce závisí na politickém rozhodnutí a to vede většinou ke vzniku mezigenerační nespravedlnosti. DC a DB systémy se liší i z hlediska míry příjmové solidarity důchodového systému. DB systém umožňuje prostřednictvím solidarity ochránit nejohroženější skupiny obyvatelstva, rizikem jsou ovšem negativní dopady na trhu práce. Naopak DC systém je plně zásluhový. Nekomplikuje tedy situaci na trhu práce, avšak může ohrozit část populace rizikem chudoby ve stáří.

³⁸ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana:181

³⁹ KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika. Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5. strana:181

2.3.3. Typy konstrukce důchodového systému

Bismarckův pojistný systém

Výše důchodu je stanovena určitým procentem (obvykle odvozeným od doby pojištění) z průměrného výdělku určeného za poměrně dlouhé období, které jedinec odvádí jako pojistné. Parametry konstrukce bývají každoročně upravovány podle růstu mezd. K vyrovnávání nově přiznaných a konstruovaných důchodů a také již přiznaných (neboli stávajících) důchodů, dochází pomocí zvyšování procentní částky odpovídající růstu mezd.

Beveridgeův plošný typ

Je určen jednotnou částkou buď pro všechny trvale žijící osoby určitého věku anebo závislou na době pojištění. Nemůžou zde vzniknout rozdíly mezi důchody z různých období, neboť systém je nastaven stále stejně dle odpovídající ekonomické situace. Výše důchodů bývá upravována pravidelně podle růstu cen (tedy dle cenových indexů). V takto nastaveném systému dochází k diferenciaci příjmů občanů v důchodovém věku díky dobrovolnému připojištění, často zřízenému a organizovanému zaměstnavatelem.

Dvousložkový typ

Tento typ je kombinací předchozím dvou typů konstrukce pojistného systému, tedy Bismarckova a Beveridgeova systému. Tento typ je tedy složen z pevné částky a z procentní sazby, tímto je umožněna kombinace zvyšování důchodů o pevnou částku a o procenta u nově přiznávaných i u již vyplácených důchodů a umožňuje tak vyrovnávat životní náklady a jejich růst při zvýšené inflaci a životní standard při zvýšení mezd v ekonomice.

Pojistný typ se stanoveným minimem

Tento typ konstrukce důchodového systému umožňuje získat minimální důchod při dodržení stanovené doby pojištění avšak bez ohledu na výši zaplaceného pojistného.

2.4. Stávající způsob financování důchodového systému v ČR

V této kapitole bych ráda popsala způsob, kterým je současný důchodový systém u nás financován. Pokusím se také poukázat na případné problémy, které tento způsob financování přináší a které by bylo vhodné v rámci reformy celého systému změnit.

Fungování důchodového systému je poměrně složitý komplex skládající se z mnoha součástí, a proto není jednoduchý na vysvětlení a je potřeba hlubokého pohledu do celého systému. Stávající důchodový systém funguje na principu průběžného financování, kdy zaměstnané osoby odvádí ze svých příjmů pojistné, které slouží k financování důchodů existujících důchodců.

Pokud budeme řadit Českou republiku mezi země s vyspělou tržní ekonomikou, tak pak můžeme říci, že dosažený systém důchodového zabezpečení, i přes veškeré nedostatky, které má, představuje jeden z největších výdobytků moderního státu. Při srovnání délky lidského věku, která vykazuje vzrůstající tendenci a je přirozeným určujícím časovým měřítkem pro vývoj tohoto systému, je patrné, že důchodové zabezpečení jako společenská instituce je stále ještě nedořešenou záležitostí.

V České republice existuje dvoupilířový (dvousložkový) systém financování důchodového systému:

1. pilíř: PAYG (je povinný pro všechny ekonomicky aktivní občany)
2. pilíř: neexistuje
3. pilíř: dobrovolné důchodové pojištění (zavedené v roce 1994)

Zde jsem strukturně a velmi lehce naznačila systém financování pro lepší představu a pochopení. Je však potřeba se systémem financování zabývat více do hloubky.

První pilíř, který je označován jako PAYG (což je klasický případ průběžného financování důchodového pojištění, používaný ve většině zahraničních systémů) a o kterém se velmi podrobně zmiňuji v kapitole 2.3.1, je takový pilíř, do kterého ekonomicky aktivní občané odvádějí určitou procentuální část ze mzdy. První pilíř lze také popsat jako povinné základní důchodové pojištění, dávkově definované (DB) a průběžně financované. Tento pilíř je univerzální a zabezpečuje všechny ekonomicky aktivní osoby, právní úprava tohoto pilíře je jednotná pro všechny pojištěnce. Tento pilíř také bývá označován jako základní povinný systém důchodového pojištění. V tomto pilíři je významným způsobem uplatňován princip sociální solidarity a jehož financování je průběžné (tzn. že se nevytváří fond, v daném období jsou z vybraného pojistného průběžně vypláceny důchody).

Procentní částky odváděné do systému PAYG:

Zaměstnanec	Zaměstnavatel	OSVČ
6,5	21,5	28,0

(OSVČ – osoby samostatně výdělečně činné)

Vedle prvního pilíře, který je povinný, existuje další (třetí) pilíř, který je dobrovolně doplňkovým, příspěvkově definovaným (DC) a kapitálově financovaným penzijním připojištěním se státním příspěvkem. Důchody, které jsou přiznávány ze třetího pilíře, se zatím podílejí na příjmech důchodců v ČR zanedbatelnou měrou. Kdo si spoří v důchodovém připojištění, tak má něco navíc k tomu, co mu zaručuje stát (občané si mohou spořit kolik chtějí – stát jim k jejich naspořeným penězům poskytuje příspěvek – lze přirovnat k příspěvku ke stavebnímu spoření). Tento pilíř lze také označit jako dobrovolné penzijní připojištění se státním příspěvkem, které je pojato jako individuální spoření na stáří a založeno na kapitálovém financování.

Je obvyklé doplňovat systém povinného kolektivního pojištění dobrovolnými doplňkovými systémy pojištění soukromého a dobrovolného kolektivního (zaměstnaneckého) pojištění, jež dávají možnost doplnit si individuálně či kolektivně výši (rozsah) ochrany proti specifickému riziku.

V zásadě platí v systému pojištění princip ekvivalence: dávky odpovídají příspěvkům do systému a jsou nárokem odvozeným z účasti na platbě. V systému ovšem probíhá redistribuce podle několika os: jde o osu mezigenerační, osu podle rodu (muži-ženy), osu vertikální (podle příjmu a majetku), osu podle postavení na trhu práce. Například jsou garantovány minimální dávky pro ty, kteří nebyli v dostatečné míře účastni příspěvků. V přístupu k míře ekvivalence a k míře redistribuce se jednotlivé typy sociálního státu dosti zásadně odlišují.

Současný důchodový systém nabízí relativně vysoké důchody (například v porovnání s ostatními zeměmi – Slovensko), na které však dlouhodobě nemá dostatek zdrojů. Celkově je dnešní systém značně nerozrůzněný, zranitelný a riskantní jak pro občana na straně jedné, tak i pro stát na straně druhé. Dnešní úroveň výdajů na důchody (příjmu

důchodového systému) není ve srovnání s Evropskou unií nízká. Výdaje na důchody v České republice dosahují přibližně 8% HDP, v Evropské unii je to pak něco kolem 11%.

3. Historie vývoje důchodového pojištění v ČR

3.1. Vývoj důchodového pojištění před rokem 1989

Povinné veřejnoprávní sociální pojištění pro rakouskou část Rakouska-Uherska, tj. i pro české země, bylo zavedeno v letech 1888 – 1889 (tzv. Taafeho reforma) pod vlivem Bismarckovy reformy v Německu.

Rozvoj průmyslu a celkový společenský pokrok byly hlavním důvodem přechodu od svépomocných spolků, fondů a dělnických pokladen fungujících na principu dobrovolné vzájemnosti k povinnému pojištění zaměstnanců. Československá republika převzala právní předpisy ze sociální oblasti od Rakouska-Uherska a postupně je zdokonalovala. Sociální pojištění však v tomto období bylo organizačně dosti roztržité, zejména bylo diferencováno podle stavovské příslušnosti, přičemž byli preferováni hlavně státní zaměstnanci.

Po II. světové válce se navázalo na zákonodárství 1. republiky. Situace však byla komplikovaná tím, že fondy sociálního pojištění byly buď zabaveny okupanty nebo znehodnoceny válečným hospodářstvím. Významným mezníkem ve vývoji sociálního zákonodárství v bývalém Československu bylo přijetí zákona o národním pojištění v roce 1948. Zákon byl na svou dobu velmi moderní, pokrokový, vycházel z Beveridgeova modelu publikovaného v roce 1942.

Zákonem byla vytvořena nová jednotná soustava národního pojištění, ve které byly do značné míry zrovnoprávněny nároky dělníků a ostatních zaměstnanců a poprvé bylo rozšířeno důchodové zabezpečení i na samostatně hospodařící občany. Po roce 1948 docházelo postupně ke značným deformacím záměrů uplatněných v zákoně o národním pojištění. Nové předpisy byly silně ovlivněny sovětským vzorem. Šlo v podstatě o převzetí péče o občany státem jako výraz redistributivního pojetí socialismu, tedy o přechod od systému sociálního pojištění k systému sociálního zabezpečení.

Přes všechny tyto tendence však v českém důchodovém systému zůstaly určité prvky „pojištění“, protože důchodové nároky byly stále závislé na době zaměstnání a výši výdělků, i když tato závislost byla různými způsoby omezována. V roce 1989 jsme zdědili neefektivní, složitý důchodový systém, neschopný reagovat na očekávané demografické ani ekonomické změny.

3.2. Vývoj důchodového pojištění po roce 1989

Po roce 1989 byla nastartována další etapa reformy systému, která probíhala v návaznosti na reformu celého sociálního systému. V první řadě byly zrušeny preference (osobní důchody a kategorie) a odstraněna diskriminace osob samostatně výdělečně činných.

V návaznosti na daňovou reformu bylo v roce 1993 zavedeno pojistné jako zvláštní platba mimo daňový systém. Sazba pojistného na důchodové pojištění byla stanovena na 27,2 %, přičemž byla posléze snížena na 26 % v roce 1996 a naposledy zvýšena na 28 % v roce 2004.

V roce 1995 byl přijat nový zákon o důchodovém pojištění, který (jako první ve státech střední a východní Evropy) obsahoval v nových ekonomických podmínkách potřebnou dynamizaci systému. Především zahájil proces zvyšování důchodového věku a zavedl pružný důchodový věk. Dále zavedl postupné prodlužování rozhodného období pro zápočet výdělků, zpřesnil definici invalidity a zavedl vdovecké důchody, což přispělo k naplnění principu rovného zacházení s muži a ženami. V roce 1997 došlo v rámci úsporných opatření (tzv. balíčků) k úpravě valorizačních podmínek a omezení zápočtu některých náhradních dob pojištění.

Další významnější úpravou prošel systém v roce 2001, kdy byla upravena výše krácení (resp. zvýšení) předčasných (resp. odložených) důchodů tak, aby více odpovídaly pojistněmatematickým pravidlům. Poslední zásadní úpravou prošel systém v roce 2003, kdy byly jednak upraveny podmínky pro další zvyšování věku odchodu do starobního důchodu (nad rámec úpravy z roku 1995), a to postupně na 63 let pro muže a 59 – 63 let pro ženy (v závislosti na počtu vychovaných dětí) a dále byl zrušen jeden z typů předčasného důchodu (tzv. dočasně krácený).

Mimo základní systém důchodového pojištění vznikl zákonem o penzijním připojištění se státním příspěvkem, přijatým v roce 1994, doplňkový systém penzijního připojištění, který dává možnost vytvářet dodatečné zdroje příjmů ve stáří, a to na základě dobrovolného rozhodnutí jednotlivce. Toto připojištění je provozováno komerčními penzijními fondy.

4. Důchodová reforma a problémové oblasti současného důchodového systému

4.1. Potřeba důchodové reformy

Většina občanů České republiky se shodne na tom, že náš důchodový systém potřebuje určitou změnu k lepšímu, určitou reformu, která by vedla k „ozdravení“ celého systému. V podstatě lze říci, že důchodová reforma probíhá už od roku 1990 a za tu dobu již došlo k řadě malých změn na poli důchodového systému. Ovšem ani tyto malé změny nebyly dostatečné a okolnosti, které vyvolávají problémy v důchodovém systému, volají po dalších změnách. Vzhledem k tomu, že změny, které budou muset nastat, by měly mít trvalejší charakter, a proto je základním předpokladem zásadní a úspěšné důchodové reformy dosažení shody jak mezi parlamentními stranami, tak i mezi občany. Je potřeba, aby byla reforma důchodového systému pevně ukotvena v systému sociálního zabezpečení také pomocí zákonů, aby přečkala i případné střídání politických reprezentací. Politická dimenze rozhodnutí o důchodovém systému by měla zabezpečit stabilitu strategického cíle v čase, neboť důchodový systém musí být dlouhodobě udržitelný. Dostatečná informovanost veřejnosti, ve kterých již dlouhodobé dohady o reformě důchodového systému a blížící se důchodový věk vyvolávají pocity nejistoty a nervozity, musí být zajištěna, neboť je jednou z podmínek úspěšného průběhu reformy. Kvalitní a pravdivé informace dostupné široké veřejnosti jsou naprosto zásadní podmínkou zejména u těch reforem, které počítají s růstem významu soukromého zabezpečení se občanů na stáří.

S ohledem na stárnutí společnosti je nejvýznamnějším současným problémem systémů pojištění právě přizpůsobení systémů důchodového pojištění. Protože průběžný systém financování a fondový systém financování (a vedle toho dávkově definovaný systém a příspěvkově definovaný systém) mají své výhody a nevýhody, řešení většinou směřují ke „smíšenému“ systému, jenž kombinuje výhody obou typů. Dalším řešením je zpružňování věkové hranice pro odchod do důchodu a podpora delšího setrvání v ekonomické aktivitě (s tím ovšem souvisí další politiky, jako je celoživotní vzdělávání, pružnost trhu práce aj.). Reforma by se tedy měla soustředit na výdajovou stránku, zejména prostřednictvím zvyšování věku pro odchod do důchodu. Prodlužující se době dožití lze čelit růstem

věkové hranice pro odchod do důchodu, avšak ani ta se nedá prodlužovat do nekonečna a přináší další problémy s tím spojené, jako jsou neochota zaměstnavatelů zaměstnávat starší občany, časté nemoci ve vyšším věku, nemožnost výkonu povolání, snížená schopnost učit se novým věcem apod. Avšak setrvalý postupný růst věkové hranice může zvýšit udržitelnost jak DB, tak i DC důchodových systémů. V DB systémech vede vyšší důchodový věk ke zlepšení finanční situace systému i ke zvýšení důchodu u daného jedince. V DC systému pozdější odchod do důchodu zvyšuje vyplácenou anuitu. Nynější věková hranice je dlouhodobě neudržitelná, proto již v roce 1995 proběhla reforma, která přinesla zvyšování věkových hranic pro odchod do důchodu a zavedla pružnou věkovou hranici. Avšak ani relativně razantní zvyšování věkové hranice nesníží průměrnou dobu pobírání starobního důchodu, to je způsobeno prodlužujícím se věkem dožití a zvyšováním kvality zdravotní péče. Růst věkové hranice podmínkou pro jakoukoliv důchodovou reformu. Při jejím zvyšování je však potřeba, aby dobře fungoval trh práce, který by umožnil zvýšení míry podílu ekonomicky aktivních generací. Ani zvyšování důchodového věku nezabrání dlouhodobě poklesu velikosti celkové pracovní síly. Růst věkové hranice pro odchod do důchodu dokáže pouze dočasně kompenzovat nepříznivé demografické faktory – např. nízká porodnost a vysoká mortalita. Aby se zvyšování důchodového věku neminulo v praxi účinkem, je nezbytné zlepšit fungování trhu práce a zvýšit možnost uplatnění starších občanů na trhu práce. Solidarita ve státním systému zůstane zřejmě vysoká. Snížení míry solidarity státního systému by pro část důchodců znamenalo riziko chudoby.

4.2. Dosavadní reforma důchodového systému

Rok 1990 - Došlo k odstranění diskriminace osob samostatně výdělečně činných (OSVČ).

Rok 1992 - V tomto roce došlo ke zrušení upřednostňování v důchodovém systému, takže prakticky všichni ekonomicky aktivní získali nárok na své důchody podle jednotných podmínek.

Rok 1993 - Přinesl zavedení pojistného jako zvláštní platby mimo daňový systém a v souvislosti s tím byla změněna organizace sociálního zabezpečení včetně jejich orgánů.

Rok 1994 - Byl přijat zákon o penzijním připojištění se státním příspěvkem.

Rok 1995 - Byl přijat zákon o důchodovém pojištění, který znamenal změnu a přinesl proces zvyšování věkových hranic pro odchod do důchodu a zavedl pružnou věkovou

hranici, prodloužil rozhodné období pro zápočet výdělků, zpřesnil definici invalidity, zavedl vdovecké důchody.

Rok 1996 - s účinností od 1. 1. 1996 byla zavedena nová hmotně právní úprava důchodového pojištění. Od 1. 1. 1996 byl zaveden zvláštní účet důchodového pojištění jako součást státních finančních aktivit.

Rok 1997 – Byly schváleny některé změny týkající se zejména rozšíření možností odchodu do předčasného starobního důchodu, omezení zápočtu některých tzv. náhradních dob pojištění, posuzování plné invalidity osob samostatně výdělečně činných, souběhu částečného invalidního důchodu s příjmem z výdělečné činnosti, rozšíření možností přiznání vdoveckého důchodu.

Rok 1999 - Schválení novely zákona o penzijním připojištění se státním příspěvkem. To zvýšilo do jisté míry bezpečnost vkladů účastníků.

Rok 2001 – Došlo s účinností od 1. července ke zvýšení redukce procentní výměry důchodu při předčasném odchodu do starobního důchodu a ke zvýšení zvýhodnění za práci po dosažení důchodového věku bez pobírání důchodu.

Rok 2002 - Byla schválena nová pravidla pro valorizaci důchodů, podle nichž budou důchody zvyšovány pravidelně od ledna každého roku, přičemž zvýšení se stanoví tak, aby u průměrného starobního důchodu činilo nejméně 100% růstu cen a dále též nejméně jednu třetinu růstu reálné mzdy.

Rok 2003 - Schválení změn v důchodovém systému s účinností od 1.1. 2004, které přinesly zvyšování věkové hranice, omezení možností předčasného odchodu do důchodu, redukci hodnocení doby studia pro účely důchodového pojištění, zvýšení procentní sazby pojistného na důchodové pojištění a zvýšení minimálního vyměřovacího základu pro stanovení pojistného u OSVČ.

4.3. Nedostatky současného systému a faktory ovlivňující důchodový systém

Pro správné fungování důchodového systému je nezbytná mezigenerační solidarita, a to zejména v systému PAYG, kde se standardně předpokládá, že mezigenerační solidarita existuje, ale nemusí to být pravda. Avšak v reálu PAYG systémy mezigenerační solidaritu většinou obsahují. V dnešní době však nastává problém z hlediska silných generací v produktivním věku, kdy nejsou vytvořeny dostatečné finanční rezervy (rezervní fondy),

kteře by pokryly náklady na financování důchodů pro budoucí početné důchodce. Výnos jednotlivých generací z důchodového systému proto není v čase stabilní. Početně silné generace mohou být během svého života „zdaněny“ mezigeneračním břemenem dokonce dvakrát. Jednou, když platí pojistné, které není (vůbec či dostatečně) uspořeno v rezervních fondech a podruhé, když se tyto početně silné generace stanou důchodci a systém nemá dostatek finančních zdrojů na výplatu jejich důchodů, neboť v ekonomicky aktivním věku je slabší generace a rezervní fondy neexistují nebo jsou nedostatečné. To je problém i v České republice, kdy se prodlužuje délka života, porodnost je nižší než úmrtnost a roste nezaměstnanost. Rovnováhy systému tak bývá dosahováno často krácením důchodových práv početně silné generace důchodců a prodlužováním věku odchodu do důchodu a znevýhodňováním do předčasného důchodu.

Nejzávažnější při formulování charakteru systému důchodového zabezpečení jsou činitele demografické. Souvisejí totiž s věkovým rozložením populace a jeho vývojem. To rozhodující, co je charakterizuje, je porodnost, úmrtnost a jimi ovlivněná střední délka života, doba získávání kvalifikace a řada dalších ukazatelů. Tyto ukazatele jsou proměnné v čase a právě jejich vývoj v čase představuje nejdůležitější problém pro systém důchodového zabezpečení ve většině průmyslově vyspělých zemí. Nejvýznamnějším problémem, jak už bylo výše naznačeno a se kterým se bude muset česká společnost v následujících letech vypořádat, je fenomén stárnutí populace. Tento fenomén je charakterizován rostoucím podílem osob ve vyšších věkových skupinách v závislosti na prodlužující se střední délce života. Tento fenomén je možné také charakterizovat jako zvyšující se podíl obyvatelstva v postproduktivním věku ve vztahu k ostatním skupinám obyvatelstva – produktivního a předproduktivního věku. Ke stárnutí populace může docházet dvojím způsobem: jednak se může snižovat úmrtnost, takže se zvyšuje váha (tj. relativní zastoupení) prarodičovské generace, jednak se může snižovat porodnost, takže se snižuje váha dětské generace. V prvním případě mluvíme o absolutním stárnutí, ve druhém pak o relativním stárnutí. Oba procesy probíhají obvykle současně, anebo s nevelkým časovým odstupem. Domnívám se, že v případě České republiky probíhají oba procesy obvykle. Snižování porodnosti se zjevně projevuje od 90. let a odpovídá tak vývoji západní poloviny Evropy od 70. let. Naše populace přebírá vzorce demografického chování západní populace a důsledky jsou podobné, jaké byly v západních populacích. Vliv má také zvyšující se průměrný věk. Některé demografické prognózy hovoří o tom, že vzroste průměrný věk ze současných necelých 40 let na skoro 48 let v roce 2065, přičemž podíl

osob ve věkové skupině nad 65 let bude činit více než 30% oproti současným necelým 14%. Fenomén stárnutí působí do všech systémů (resp. oblastí) závislých na demografické struktuře obyvatel mezi které v první řadě patří důchodový systém.

Složení obyvatelstva podle věkových skupin k 31. 12. (tis. osob)	2001	2002	2003	2004
Celkem	10206	10204	10211	10221
do 14 let	1622	1590	1554	1527
15 – 64 let	7169	7196	7234	7259
65 a více let	1415	1418	1423	1435
Muži	4968	4967	4975	4981
do 14 let	832	816	798	784
15 –64 let	3590	3603	3625	3639
65 a více let	546	548	552	558
Ženy	5238	5237	5236	5240
do 14 let	790	774	756	743
15 – 64 let	3579	3593	3609	3620
65 a více let	869	870	871	877

V současné době je důchodový systém, který je založený na principu průběžného financování ohrožen ze dvou stran. Prodlužující se střední délka života, která bude způsobena především poklesem úmrtnosti ve vyšších věkových skupinách, povede (za jinak nezměněných podmínek) k růstu průměrné doby pobírání důchodů a tím i k růstu nákladů na jednoho důchodce a celkových nákladů na důchody. Nízká porodnost naproti tomu povede k poklesu počtu zaměstnaných osob a tím i k nižším příjmům do systému. Působení obou těchto faktorů způsobí v důchodovém systému rostoucí nerovnováhu a tím jeho dlouhodobou finanční neudržitelnost vyžadující provedení reformních kroků. Česká republika není jedinou zemí, která musí řešit demografické problémy a s tím spojený problém dlouhodobé udržitelnosti (nebo spíše neudržitelnosti) stávajících důchodových systémů z důvodů stárnutí populace. V některých zemích již přistoupili k výrazné obměně systému jako např. v Polsku, na Slovensku či ve Švédsku. Jinde přistoupili spíše k úpravám existujících systémů. Ale jak se již ukázalo, tak malé „kosmetické“ úpravy stávajících systémů nemají dlouhodobé trvání, které je u těchto systémů podstatné. I politici v České

republice se od začátku 90. let snaží – důkazem jsou malé reformy důchodového systému, které byly navrženy, přijaty a uskutečněny – více viz. kapitola 5.1 Změny systému důchodového zabezpečení budou v každém případě tím obtížnější, čím bude nepříznivější poměr počtu obyvatelstva v poproduktivním věku k obyvatelstvu v produktivním věku. Velký vliv bude mít také, z hlediska další perspektivy, poměr počtu obyvatel v poproduktivním věku vzhledem k obyvatelstvu v předproduktivním věku.

5. Návrhy na zlepšení stávajícího systému a výhled do budoucna

5.1. Realita a možnosti zlepšení

Při vytváření reformy důchodového systému je dobré mít na paměti, že by bylo dobré, kdyby díky reformě bylo dosaženo snížení finanční participace státu, zvýšení osobní odpovědnosti občanů, motivaci pro zaměstnavatele k udržení špičkových odborníků a do jisté míry ovlivnění růstu mezd. Je zřejmé, že nikde ve světě ideální důchodový systém neexistuje. Každý systém (PAYG, FF, DB, ale i DC) má své výhody i nevýhody. Nic není zadarmo a tak ani v důchodovém systému a jeho reformě často dochází k pozitivním i negativním jevům – prostě něco za něco. Výši důchodu není možné hodnotit bez ohledu na rizika, kterým musí důchodový systém čelit. Přestože ideální systém neexistuje, tak je možné snížit alespoň celková rizika současného systému. S ohledem na rozdíly ve financování (PAYG vs. FF) a charakter důchodových systémů (DC vs. DB) je evidentní, že je možné nalézt prostor pro rozmělnění rizik důchodového systému. Větší jistoty pro pojištěnce lze sice dosáhnout, avšak za cenu nižšího, ale za to v čase stabilnějšího výnosu důchodového systému.

Existuje vůbec nějaké východisko ze současné situace, ve které se náš důchodový systém nachází? Nepochybně ano, určité východisko existuje, ale bohužel pouze pro některé a na úkor všech ostatních. Roste počet lidí, kteří se dovtipili, že život si stihnou odpracovat a na slušnou penzi si našetří jedině za podmínky, že nebudou mít děti. To však přináší další problémy důchodového systému a řešení pouze pro ty občany, kteří děti nemají. Pro dobré fungování důchodového systému bude nutné, aby byl průběžný penzijní systém ve stále vyšší míře kombinován s kapitálovým penzijním systémem. V něm bude mít každý příležitost odkládat si na stáří do penzijních fondů, které budou jeho vklady zhodnocovat. Hlavní faktory, které jsou důvodem pro reformu důchodového systému, jsou také oblastmi, které musejí být v rámci reformy nějakým způsobem reformovány či ovlivněny k lepšímu a přijatelnému. Jsou to prudké demografické změny (pokles fertility, mortality apod.), sociální hodnoty (reakce na nadměrnou roli státu a důraz na vyšší míru individuální odpovědnosti občanů), a také náklady systému (snaha na jedné straně o vyšší penzi a na

straně druhé na nižší příspěvky). Základními cíli reformy je současné splnění dvou kriterií: a) poskytnutí adekvátní sociální ochrany občanů ve stáří a b) stimulace nebo alespoň nebránění ekonomickému růstu. Při reformě systému by měla být snaha o co nejlepší alokaci nákladů systému tak, aby zůstal maximálně efektivní, funkční a minimálně rizikový.

5.2. Návrh a analýza reformy

V této kapitole bych se chtěla pokusit navrhnout nebo alespoň nastínit možná řešení, která by vedla k reformě dosavadního systému důchodového zabezpečení. Tato kapitola by v podstatě měla být takovým shrnutím celé mé práce, neboť bude reflektovat veškeré poznatky, které jsem v průběhu vydaného úsilí na tuto práci získala, spolu s vlastními myšlenkami.

Reforma důchodového systému by se měla snažit reflektovat poznatky o dopadu demografického stárnutí na systémy sociálního zabezpečení. To také zahrnuje snahu o spolupráci mezi politikou trhu práce, důchodovou politikou a dalšími odvětvími systémů sociálního zabezpečení (zejména systémů zdravotní péče a dlouhodobé péče) a politikou stejných příležitostí. Návrh a reforma důchodového systému by měla odrazovat od předčasného odchodu z trhu práce, podporovat flexibilitu v přístupech k odchodu do důchodu a podporovat aktivní účast starých lidí na životě společnosti. Cílem podporování aktivního stárnutí není omezit se na politiku pro starší generace; je to přímé ovlivňování politiky pro pracující generaci. Obzvláštní pozornost musí být věnována problému chudoby u starších žen, vyplývající z jejich nízké účasti na zaměstnání v kombinaci se změnami ve struktuře domácnosti. Ruku v ruce s reformou důchodového systému musí být i snaha o změny na trhu práce, které by přinesly nízkou nezaměstnanost. Protože vyšší míra zaměstnanosti povede k tomu, že se financování důchodů rozloží na větší počet obyvatel.

Na prvním místě bych uvedla zachování tzv. třípilířového systému, jako základ pro důchodový systém, neboť má hned několik výhod – podíl více subjektů, mezi kterými je i stát, který evokuje v mnoha lidech ochranou ruku a vzbuzuje důvěru. V rámci prvního pilíře by tak zůstala zachována státem garantovaná penze. Tento pilíř by i nadále fungoval

na mezigenerační solidaritě, povinné účasti všech ekonomicky aktivních obyvatel a průběžném způsobu financování. Druhým pilířem by se mohly stát aktivity zaměstnavatelských subjektů směřujících k poskytování dávek občanům ve stáří. Třetím pilířem by mohly být soukromé aktivity občanů (komerční životní pojištění, spoření atd.). Druhý a třetí pilíř by pak fungovaly na principu fondovém. Jednou z reformních strategií je transformace dosavadního tradičního, průběžně financovaného systému s definovanými dávkami na příspěvkově definovaný systém s pomyslnými individuálními účty. Výše příspěvků je pak v tomto systému zaznamenávána na osobních účtech, zhodnocována stanovenou mírou a důchod vypočten na základě pojistně-matematických principů. Kapitál na individuálních účtech je však pouze pomyslný, systém zůstává průběžně financovaný. Finanční udržitelnost kapitálového důchodového zabezpečení je závislá na řádném hospodaření s finančními prostředky a na výkonnosti finančních trhů. Rizika, kterým je kapitálové důchodové zabezpečení vystaveno, mohou být do značné míry redukována prostřednictvím účinného dohledu ze strany státu a prozíravé správy aktiv. Z hlediska trvalé udržitelnosti penzijních systémů záleží především na koeficientu ekonomické závislosti, tj. na počtu důchodců v poměru ke skutečnému počtu produktivních osob. Vyšší míra zaměstnanosti přináší to, že tíhu financování dávek přebírá větší počet osob. V reformě je také důležité přihlédnout k zajištění toho, aby kromě hospodářské politiky a politiky zaměstnanosti byly nabízeny i účinné pobídky pro účast starších pracovníků i všechny příslušné složky sociální ochrany, zvláště penzijní systémy; aby pracovníci nebyli povzbuzováni k předčasnému odchodu do důchodu a nebyli penalizováni za setrvání na trhu práce i po dosažení obvyklé věkové hranice pro odchod do důchodu; aby penzijní systémy usnadňovaly možnost postupného odchodu do důchodu.

5.3. Návrhy nejsilnějších politických stran

V této podkapitole bych ráda uvedla návrhy dvou nejsilnějších stran na politické scéně České republiky. Jedná se o návrhy dvou stran – ČSSD a ODS, neboť jsou to dvě nejsilnější strany a to nejen nyní, ale i vzhledem k blížícím se červnovým volbám, ve kterých dle předběžných průzkumů tyto dvě strany zaujmají přední místa a tak je pravděpodobné, že i po červnových volbách 2006 budou i nadále patřit k nejsilnějším a tím pádem mají i největší možnost ovlivnit stávající důchodový systém navrhovanou reformou.

5.3.1. Varianta ČSSD

Důchodové zabezpečení zůstává i nadále založeno na průběžně financovaném státním systému, ale nově jsou vytvořeny pomyslné individuální účty (NDC), na kterých se každému jedinci monitoruje stav odvedeného pojistného. Z toho se pak vypočítá jeho důchod, čímž je posílena ekvivalence systému. Na ochranu jedinců s nízkými příjmy je zaveden institut tzv. minimálního garantovaného důchodu.

Statutární věková hranice pro odchod do důchodu se postupně zvyšuje na 65 let pro muže i ženy. Muži dosáhnou tohoto věku v roce 2030, ženy v letech 2033-2043 v závislosti na počtu vychovaných dětí.

Od roku 2010 dojde k převodu pojistného ze státní politiky zaměstnanosti (1,6 %) do důchodového systému. Tyto dodatečné prostředky se budou plně připisovat na individuální účty pojištěnců. Pojistná sazba NDC tak od roku 2010 činí 22,6 % a celková pojistná sazba důchodového systému bude ve výši 29,6 %.

Vyplácený důchod se valorizuje dle inflace a 1/2 růstu průměrné reálné mzdy. Zůstatky na individuálních pomyslných účtech jsou meziročně zhodnocovány podle růstu objemu celkově vybraného pojistného.

Starobní důchod z NDC je vypočten jako doživotní annuita zohledňující uvažovanou valorizaci důchodu. Při výpočtu annuity se pracuje s unisex úmrtnostními tabulkami. Výše starobního důchodu je závislá kromě uvažované valorizace, také na unisex době dožití dané generace (ročníku narození) v okamžiku odchodu do starobního důchodu a výši zůstatku na pomyslném účtu.

Do roku 2040 je garantován minimální důchod ve výši 1,2 násobku životního minima jednočlenné domácnosti. Od roku 2040 se snižuje na 1,1 násobek životního minima. Zadání ČSSD předpokládá, že se životní minimum valorizuje podle inflace a tří čtvrtin tempa růstu průměrné reálné mzdy.

Rok 2009 je posledním rokem, kdy lze odejít do starobního důchodu plně podle „starého“ PAYG DB systému. Po startu systému NDC v roce 2010 činí váha NDC důchodové složky

starobního důchodu v celkovém důchodu 3,3% za každý rok v období let 2010 až 2040. Postupně klesá váha PAYG DB a naopak roste váha NDC důchodu na celkovém starobním důchodu jednotlivce. Transformační období končí rokem 2040, odkdy je pro výpočet starobního důchodu plně použit NDC systém.

5.3.2. Varianta ODS

Průběžně financovaný státní pilíř zajišťuje rovný důchod - stejný pro všechny - ve výši 20% průměrné mzdy. Zároveň dochází ke snížení povinné pojistné platby. Váha státního důchodového zabezpečení tak klesá a zvyšuje se prostor pro soukromé dobrovolné zabezpečení.

Všichni postupně přecházejí na systém rovného důchodu generačním způsobem – tzn. vychází se z ročníku narození jedinců, které jsou kritériem pro zařazení jedinců do následujícího systému.

(i) Všechny ročníky narození 1945 a starší odejdou do starobního důchodu a budou pobírat důchod plně podle pravidel stávajícího PAYG DB systému. Vyplácený DB důchod je valorizován cenově.

(ii) Ročníky narozené v letech 1946 – 1974 (netýká se však těch co odejdou do důchodu před 2007) jsou ročníky „tranzitivní“, na než se vztahují pravidla částečně obou systémů – „starého“ PAYG DB a „nového“ rovného důchodu. Ti budou pobírat kombinovaný důchod kalkulovaný jako vážený průměr důchodu vypočteného podle současných pravidel a rovného důchodu. Váha rovného důchodu lineárně roste od nuly do 100 % směrem k ročníkům narození v roce 1975. Valorizace složky důchodu RD se provádí mzdově, ovšem složka PAYG je valorizována cenově.

(iii) Ročníky 1975 a mladší již pobírají 100% rovný důchod, který je valorizován mzdově.

Statutární věková hranice odchodu do důchodu se zvyšuje stávajícím tempem na hranici 65 let pro muže i (všechny) ženy a následně (od konce třicátých let) dále roste - nejprve tempem o 2 měsíce za rok a později o 1 měsíc ročně. Na konci horizontu projekce (v roce 2100) dosahuje přibližně 71 let pro muže i ženy. V průběhu zvyšování se věkové hranice pro obě pohlaví sjednotí a následně rostou stejným tempem.

Nárok na výplatu rovného důchodu vzniká všem občanům České republiky, kteří dosáhli statutárního důchodového věku. Proto neexistuje předčasný odchod do důchodu.

Od roku 2007 se provádí další úpravy dobíhajícího stávajícího systému:

- základní výměra je valorizována mzdově,
- druhá redukční hranice je valorizována cenově do chvíle, kdy splyne s první, mzdově valorizovanou, redukční hranicí. Následně se sjednocená hranice valorizuje mzdově.

5.4. Analýza návrhů politických stran

5.4.1. Analýza varianty ČSSD

Postupný přechod na NDC důchodový systém eliminuje nárůst výdajů, který je očekáván základní variantou. V první polovině projekce rostou výdaje, avšak ve druhé polovině dochází k postupnému klesání. Kromě výdajů na starobní důchody je vývoj ovlivněn také výdaji na invalidní důchody. Ty se postupně „přepínají“ na NDC principy, což vede k významnému poklesu jejich průměrné výše.

Tento pokles může představovat sociální riziko s případným negativním dopadem na státní sociální výdaje. Dalším rizikem výdajové strany nezohledněným v návrhu je vývoj životního minima a jeho vazba na hodnotu minimálního garantovaného důchodu.

Zvládnutí výdajové strany systému starobních důchodu je dosaženo na úkor poklesu celkového náhradového poměru. Ten zejména po dokončení transformačního období trvale klesá. Pokles je způsoben zejména zafixováním statutární věkové hranice pro odchod do důchodu v podmínkách prodlužující se doby dožití.

Je možné, že by lidé dobrovolně odkládali odchod do starobního důchodu s cílem zvýšit si svůj náhradový poměr. Mohlo by tak docházet k dobrovolnému zvyšování reálného věku odchodu do důchodu, což tento systém svým nastavením podporuje. Delší příspěvková doba se totiž plně promítne do výše vyměřeného důchodu.

NDC systém je plně ekvivalentní a výše důchodů odpovídá výši prostředků zaplacených a evidovaných na individuálním pomyslném účtu. V dlouhém období projekce, kdy noví důchodci získávají už pouze NDC starobní důchod, proto náhradový poměr i vnitřní míra výnosu konvergují k jednotné úrovni pro všechny. V plném NDC systému dosahují ženy

mírně nižšího náhradového poměru než muži (důsledek přerušování pracovní kariéry a placení pojistného z titulu péče o děti). Většímu poklesu náhradového poměru u žen (z titulu jejich vyšší doby dožití) brání použití unisex úmrtnostních tabulek při výpočtu anuity z NDC systému.

NDC je výhodné pro jedince s průměrným a vyšším příjmem. U těchto vnitřní míra výnosu v souvislosti se zavedením NDC systému roste. U vysoko příjmových jde dokonce ve srovnání s výchozím stavem před zavedením NDC o změnu trvalou. Pro generace, které budou odcházet do důchodu již výhradně v NDC systému, konverguje vnitřní míra výnosu k jednotné úrovni, determinované v zásadě dynamikou objemu mezd a platu v ekonomice. Ženy dosahují v NDC systému dlouhodobě vyšší míry výnosu než muži. Jde o důsledek použití unisex úmrtnostních tabulek při výpočtu anuity (důchodu) z NDC systému.

5.4.2. Analýza varianty ODS

Přechod na systém rovného důchodu vede ke snižování výdajů důchodového systému zejména díky prodlužování věkové hranice pro odchod do starobního důchodu. Nezanedbatelnou roli hraje i přechod ze současně vypláceného DB důchodu na nižší rovný důchod. Tím tedy výdaje důchodového systému klesají.

V souvislosti s výdajovou stranou je třeba upozornit na možná rizika, která návrh přináší, ale již nezmiňuje: (i) Možné odtržení vývoje výše starobních a invalidních důchodu. V případě relativního poklesu starobních důchodu může dojít ke zvýhodnění odchodu do invalidních důchodů, které by tímto mohly početně růst. (ii) Předpokládaná nízká míra náhrady může vést k narušení sociální udržitelnosti. Z návrhu dále vyplývá, že bude docíleno úspory díky snížení pojistné sazby, avšak je jen na zaměstnanci, jak s takovou úsporou naloží a zda ji využije pro účely zajištění na stáří. Zavedení systému rovného důchodu (v roce 2007) znamená počáteční výpadek na straně příjmů.

Solidarita i tohoto systému roste, vývoj vnitřní míry výnosu v jednotlivých fázích projekce je dán zejména způsobem valorizace důchodu a prodlužováním věkové hranice pro odchod do starobního důchodu. Systém i po dosažení věkové hranice neustále motivuje k odchodu do starobního důchodu, neboť dodatečný rok na trhu práce (a tedy i dodatečný odvod pojistného) nemá za následek zvýšení v budoucnu vypláceného starobního důchodu.

Jelikož systém neumožňuje předčasný odchod do důchodu, tak je nejvýhodnější odejít právě na věkové hranici. Systém se také snaží o co nejnižší rozdíly mezi muži a ženami – stejný věk odchodu do důchodu.

5.5. Vzájemné porovnání

Jakákoliv reforma důchodového systému v sobě skrývá volbu „něco za něco“. Ideální reforma, která by umožnila zachovat nízkou věkovou hranici pro odchod do důchodu, vysoké důchody pro všechny a nízkou pojistnou sazbu prostě neexistuje. Všechny varianty se musí pohybovat uvnitř tohoto „magického trojúhelníku“.

Varianta ČSSD dosahuje rovnováhy v důchodovém systému snížením náhradového poměru pro většinu obyvatel. ODS jde cestou rovného důchodu na úrovni pětiny průměrné mzdy výměnou za významné snížení pojistné sazby. Při omezení příjmu státního systému je tak dlouhodobá rovnováha nastolena zvyšováním věkové hranice. Volba „něco za něco“ je patrná i při hledání žádoucí míry a objemu solidarity. Současný systém je velmi solidární – přerozděluje důchodová práva od příjmově silnějších skupin ve prospěch příjmově slabších skupin. Omezení míry redistribuce při respektování rozpočtového omezení velí snižovat důchody příjmově slabším skupinám, které dosahují vysokých náhradových poměrů, a zvyšovat důchody příjmově silnějšími skupinám, kterým současný systém poskytuje jen velmi nízkou míru náhrady předdůchodových příjmů. Cestou omezování solidarity a posilování ekvivalence se vydala varianta ČSSD. Následkem toho se ale v této variantě v dlouhém období propadá pod práh chudoby nejvyšší procento obyvatel. Varianta ODS naopak dále prohlubuje již tak vysokou míru solidarity ve státním pilíři. Avšak tím, že snižuje pojistnou sazbu, resp. dává možnost vyvázat se částečně ze státního pilíře, redukuje objem státem zajišťované solidarity a dávají příjmově silnějšími skupinám možnost zvýšit si důchod mimo státní průběžný systém.

V daných dvou variantách zrcadlí nestejná víra ve stabilitu kapitálových a finančních trhů a schopnosti občanů zabezpečit se dobrovolně na stáří. Varianta ODS spoléhá na racionalitu občanů, kteří se budou prostřednictvím kapitálového trhu sami dobrovolně zajišťovat na stáří. Tato varianta tak dává občanům možnost financovat důchody z více zdroje a diverzifikovat rizika zajištění na stáří. Naopak varianta ČSSD odráží nedůvěru v

dlouhodobou stabilitu kapitálových trhu a upřednostňuje plné zachování průběžného státem poskytovaného důchodového zabezpečení.

Závěr

Zpracování tématu mé bakalářské práce bylo poněkud obtížné, ale i přesto jsem se snažila se zadaným tématem se ctít sobě vlastní poprat a při maximálním úsilí vytvořit dobrou práci, která by splnila nejen představy mé, ale i ostatních lidí, kteří budou moji práci číst. Zároveň bych byla ráda, kdyby moje práce posloužila jako taková malá provokace, která by vyvolala reakci v podobě debat na téma důchodová reforma. Myslím, že je důležité, aby se lidé o důchodový systém a možnosti jeho reformy zajímali, protože občané svým jednáním ovlivňují svůj život a svoji budoucnost, například tím, že jdou či nejdou k volbám. Pokud k volbám jdou, tak potom volí tu stranu, která je bližší jejich hodnotám, potřebám a přáním. Z počátku jsem si myslela, že se mě, v mém věku jednadvaceti let důchodový systém a důchodová reforma ještě netýká, ale zjistila jsem, že je tomu právě naopak. Důchodová reforma totiž není záležitostí několika málo let, ale horizont vývoje a uplatnění reformy je v desetiletích a to, jaká reforma bude uplatněna se mě přece jen v budoucnosti dotkne. A to by si měli uvědomit i mladí lidé.

Není jednoduché, tak jak se většina lidí domnívá, najít správné řešení, navrhnout a uplatnit nějakou inovaci a reformu v oblasti důchodového zabezpečení, protože každé řešení má své výhody i nevýhody a přináší nejen pozitiva, ale i negativa a vždy je „něco za něco“. A problémy, které má reforma vyřešit nejsou jen černé nebo bílé, ale jsou barevné a mezi sebou propojené. Lze říci, že většina problémů determinuje problémy další. Proto je důležité zvolit nejmenší zlo, najít nejschůdnější řešení, které bude přijatelné a přinese shodu nejen na poli politickém, ale i mezi obyčejnými občany České republiky. Je tedy potřeba mít střízlivý pohled na věc, sundat růžové brýle a uvědomit si, že je potřeba se na jedné straně něčeho vzdát, abychom na straně druhé mohli něco získat. Nezbyvá tedy než doufat, že se to povede a najde se takové řešení, které bude přijatelné pro všechny. I když představa toho, že budu muset pracovat až do sedmdesáti let mě poněkud děsí. Je důležité nejen najít reformu, ale snažit se vyřešit hrozící problémy – zejména ty, které se týkají demografického vývoje – i správnou výchovou mladé generace a podněty, které přimějí mladé lidi dívat se na svět trochu jinak. Pokud budou všichni myslet jen na svůj prospěch a vzdají se tak možnosti mít děti jen proto, aby si mohli užívat života a žít v blahobytu, tak se může stát, že ani sebelepší reforma nás nezachrání a lidé budou muset pracovat v podstatě až do své smrti, protože nebude další generace, která by na ně mohla pracovat a vydělávat tak peníze na jejich důchody.

Resumé

V první kapitole, která nese název Sociální stát a je členěna na pět podkapitol, jsem se snažila o základní vysvětlení toho, co je to sociální stát, jak je definován v různých literárních zdrojích a co si v podstatě pod označením sociální stát představit. Také jsem v této části uvedla typy sociálního státu, neboť každý sociální stát vychází z poněkud odlišných základů a podle toho se vyskytují různé typy sociálních států. Nejen, že jsem tyto typy vyjmenovala, ale také jsem je definovala, aby byly zřejmé jejich odlišnosti. Proto jsem jejich srovnání upravila do přehledné tabulky, ze které jsou rozdíly patrné na první pohled. V podkapitole 1.2. Česká republika jako sociální stát jsem definovala Českou republiku jako sociální stát, ale dospěla jsem k tomu, že je velmi těžké přesně Českou republiku přiřadit k určitému typu, neboť se zde objevují určité odlišnosti. V podkapitole o (ne)stabilitě sociálního státu jsem naznačila základní principy, které jsou potřeba k tomu, aby sociální stát správně fungoval a zmínila určité problémy, které se mohou vyskytnout (a mnohdy i vyskytují) a narušují tím tak stabilitu a správné fungování sociálního státu. Tato podkapitola je vcelku krátká, neboť na ni v podstatě navazují další kapitoly, které podrobněji rozebírají problémy sociálního státu. Podkapitola o Příčinách vzniku a o vývoji sociálního státu zmiňuje důvody, které zapříčinily vznik sociálního státu a také naznačuje jeho vývoj v průběhu dějin. Avšak tato podkapitola není příliš dlouhá neboť jsem nepokládala za nutné zabývat se příliš mnoho historií. V poslední podkapitole jsem rozebírala krizi a problémy sociálního státu. Jedná se převážně o mé vlastní postřehy, které jsem načerpala za dobu, kterou jsem se o sociální stát zajímala. Zmiňuji v ní ty nejpalčivější problémy, kterých se může všimnout i běžný občan, ale naznačuji i ty, které jsou skryté. Nemám tuto kapitolu členěnou podle problémů, protože se domnívám, že problémy sociálního státu mají mezi sebou určité vztahy a jsou navzájem propleteny. V závěru této podkapitoly uvádím, že nejzávažnějším problémem je stárnutí populace, které vede k tomu, že je potřeba provést reformu důchodového systému a tím napojuji kapitolu druhou na kapitolu první.

Druhá kapitola navazuje na kapitolu první a zabývá se východisky pro důchodovou reformu. Tato kapitola je členěna do čtyř podkapitol. První podkapitola definuje pojem důchodová reforma, důchodový systém a sociální zabezpečení, které je zastřešujícím pojmem pro dva předchozí pojmy. Ze sociálního zabezpečení vychází důchodové zabezpečení, které je jeho součástí. V podkapitole druhé vyjmenovávám a definuji

principy, které já sama pokládám za důležité a na kterých by měl důchodový systém fungovat. Tyto principy vycházejí z principů pro sociální zabezpečení. Podkapitola třetí se zabývá důchodovými systémy a financováním. Tuto podkapitolu bych označila za teoretický základ pro celou část mé bakalářské práce, která se zabývá důchodovou reformou. Tato podkapitola vyjmenovává, popisuje a analyzuje základní možnosti financování, které lze využít, dále typy penzijního státu a typy konstrukce důchodového systému. Analýzu provádím i za pomoci přehledné tabulky, ve které se snažím vystihnout výhody a nevýhody dvou základních typů financování důchodového zabezpečení. Samozřejmě součástí této kapitoly je i popis stávajícího způsobu financování důchodového systému.

Kapitola třetí obsahuje historii a popis vývoje důchodového pojištění v České republice a je členěna do dvou podkapitol, kdy v té první je zmíněna historie před rokem 1989 a ve druhé podkapitole pak historie po roce 1989, neboť rok 1989 je velmi významný z pohledu moderní historie České republiky. Důvodem vzniku této kapitoly je stručně naznačit, že důchodové pojištění není záležitostí posledních let, ale že již v minulosti lidé považovali za důležité být pojištěni proti různým „nepříjemnostem“, které život přináší.

Ve čtvrté kapitole, která souvisí i s kapitolou následující, je naznačeno, proč je důležitá potřeba důchodové reformy, proč je současný stav neúnosný, ale také naznačuje, že již určité (i když nedostačující) reformy proběhly a zabývá se i nedostatky současného systému a faktory, které ovlivňují důchodový systém. Tato kapitola, která je členěna do tří podkapitol, není jen popisem, ale i analýzou a obsahuje tabulku, ve které je naznačen demografický vývoj populace v České republice.

Pátá kapitola je odlišná od ostatních kapitol, neboť se nejvíce zabývá pohledem do budoucna. Ukazuje nejen současný reálný stav důchodového systému, ale také se snaží o návrh možností, které by vedly k vylepšení stávajícího stavu a které by mohly být součástí důchodové reformy. V této kapitole, která je členěna do pěti podkapitol a která je jakýmsi shrnutím získaných poznatků, je zmíněn nejen můj pohled na reformu a možnosti důchodového systému, ale také tato kapitola obsahuje dva návrhy dvou nejsilnějších politických stran – ČSSD a ODS. Zvolila jsem právě tyto strany, neboť by měly stát na opačných stranách politického „kolbiště“, ale také proto, že před letošními červnovými volbami patří k favoritům, kteří budou patřit k nejsilnějším stranám a tím pádem mají i

největší možnost ovlivnit budoucnost České republiky a jejích občanů a uplatnit svůj pohled na reformu důchodového systému. Proto se v této kapitole vedle zmíněných variant snažím i o jejich analýzu a vzájemné porovnání v nejdůležitějších oblastech důchodového zabezpečení.

Literatura a prameny

1. Citovaná literatura:

- **BRDEK, M., JÍROVÁ, H.: Sociální politika v zemích EU a ČR.** Nakladatelství CODEX BOHEMIA, Praha 1998, 1.vydání, neuvedeno s. ISBN-neuvedeno.
- **KEJDOVÁ, Miroslava a kolektiv: Právo a sociální politika II.** IMS Brno 2004. Vydání neuvedeno. 71 stran. ISBN-neuvedeno.
- **KELLER, Jan: Soumrak sociálního státu.** Nakladatelství SLON, Praha 2005, 1.vydání, 160 s. ISBN 80-86429-41-5.
- **KREBS, Vojtěch a kol.: Sociální politika.** Nakladatelství ASPI, Praha 2005, 3. vydání – přepracované, 504 s. ISBN 80-7357-050-5.
- **MATOUŠEK, Oldřich: Slovník sociální práce.** Nakladatelství Portál, Praha 2003, 1.vydání. 288 stran. ISBN 80-7178-549-0.
- **VÁGNEROVÁ, Marie: Vývojová psychologie.** Portál, Praha 2000, 1.vydání. 528 s., ISBN 80-7178-308-0.
- **VEČEŘA, Miloš: Sociální stát: východiska a přístupy.** Sociologické nakladatelství, Praha 1993, 1. vydání. 104 stran. ISBN 80-901424-6-X.
- **VOSTATEK, Jaroslav a kolektiv: Speciální systémy důchodového pojištění (zabezpečení, zaopatření).** Vydala Technická univerzita v Liberci pro VÚPSV, Praha 2002. 1.vydání. 98 stran. ISBN-neuvedeno.
- **SIROVÁTKA, Tomáš: Sociální zabezpečení (vybrané texty).** Masarykova univerzita, Brno 1997, 1.vydání. 187 stran. ISBN 80-210-1671-X.

2. Inspirační literatura

- **ARNOLDOVÁ, A.: Vybrané kapitoly ze sociálního zabezpečení I.část.** Karolinum, Praha 2004.
- **BOHANES, J.: Politický sborník.** Více neuvedeno.
- **KEJDOVÁ, M.: Právo a sociální politika – vybrané přednášky.** IMS Brno 2003.
- **KLIMEŠ, L.: Slovník cizích slov.** Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1983.
- **MUSIL, L. (ed.): Vývoj sociálního státu v Evropě.** Doplněk: Brno, 1996.
- **MŮHLPACHR, P.: Problémy současné společnosti.** IMS Brno 2004.
- **POTŮČEK, M.: Křížovatky české sociální reformy.** Sociologické nakladatelství, Praha 1999.
- **POTŮČEK, M.: Sociální politika.** Sociologické nakladatelství, Praha 1995.
- **SLANÝ, A. et. al.: Sociální ochrana a důchodový systém.** MU, Brno 2004.
- **TOMEŠ, I.: Sociální politika. Teorie a mezinárodní zkušenost.** Socioklub: Praha, 1996.
- Úplné znění – **SOCIÁLNÍ ZABEZPEČENÍ.** (stav k 21.2.2005). Více údajů neuvedeno.

3. Internetový zdroj

www.mpsv.cz